

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ
ИНВЕСТИРАМЕ ВЪВ ВАШЕТО БЪДЕЩЕ!

БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО

Проект “Открийте съкровищата на ромите”
Системен код: ROBG - 410
Финансиран по Програма Интеррег V-A Румъния-България
Стойност на финансиране от ЕС: 358 051,22 Евро ЕФРР

Наименование на проучването

ПРОУЧВАНЕ НА КЛОНОВЕТЕ НА ТРАДИЦИОННАТА КУЛТУРА НА РОМИТЕ В ОБЛАСТ МОНТАНА

ПИ АЙ СИ, ЕООД

2019 г.

www.interregrobg.eu

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	2
Раздел I: Ромите в България	4
1. Преселване, статистически данни и етническо обособяване	4
2. Обичаи, традиции и култура на ромите	6
2.1. Обичаи и традиции	6
2.2. Ромска култура	10
2.2.1. Ромска духовна култура	11
2.2.2. Ромски празници	12
2.2.3. Ромска материална култура. Традиционни занаяти	16
3. Основни ромски групи в България	19
3.1. Йерлии	19
Дасикане рома	20
Хорахане рома	20
Калайджии	21
3.2. Кардараши/Калдераши	21
3.3. Лудари / Рудари	22
3.4. Други ромски групи	22
Раздел II: Ромите в област Монтана	24
1. Основни ромски културни групи в област Монтана	24
2. Етническо самоопределение. Лица с ромско самосъзнание на територията на област Монтана	25
3. Тенденции и проблеми сред ромската общност в област Монтана	37
4. Теренно проучване. Анализ на интервюта с представители на ромските общности	38
Раздел III:	
Приложение 1: Анкетни карти на роми занаятчии/художници - област Монтана	41
Берковска духовна музика	75
Приложение 2: Идентифицирани места за настаняване, забележителности и транспортна инфраструктура в населеното място на ромските занаятчии/художници.	76

Въведение

Настоящото изследване е проведено в рамките на проект „Открийте съкровищата на ромите”, System code: ROBG-410, финансиран по Програма Интеррег V-A Румъния-България, с бенефициент «Агенция за регионално развитие и Бизнес център 2000», град Монтана, Договор за безвъзмездна финансова помощ № 94706/21.08.2018.

Изследването е проведено от експерти на ПИ АЙ СИ, ЕООД по Договор № 1 от 27.12.2018 г., с възложител Агенция за регионално развитие и Бизнес център 2000, гр. Монтана, бенефициент по проект “Открийте съкровищата на ромите”, системен код: ROBG – 410, финансиран по Програма Интеррег V-A Румъния-България.

Проучването представлява изследване клоновете на традиционната ромска култура и занаяти в област Монтана и съвременните промени, настъпили в началото на XXI век. Целта на проучването е изследване на имена и характеристики на всеки клон на ромската култура в област Монтана; кратка история на всеки клон на ромската култура в област Монтана; идентифициране на известни художници или занаятчии от всеки клон на ромската култура от областта; подходящ подбор и описание на туристическата инфраструктура на района на всеки ромски художник/занаятчия: пътища, спирки на обществения транспорт, места за настаняване, хранене и отдих, информационни и посетителски центрове; идентифициране и маркиране на други атракции в района - природни, културни, исторически, спортни.

Цел, задачи и методология на изследването. Предвид поставените цели, е направено систематично и класифицирано изследване на занаятите и други художествени традиции в област Монтана. За целта бе извършено етнографско проучване, като бяха посетени населени места от всички общини на област Монтана и интервюирани 11 души, които практикуват традиционни за ромската общност занаяти. Направен бе анализ на клоновете на традиционната ромска култура и занаяти в област Монтана и съвременните промени.

При избора на методология за провеждане на изследването се отчете характерът на поставената цел, придържайки се към принципите на професионализъм, прецизност, висока етичност, уважение към дискретността и ефективно съчетаване на количествените с качествените показатели и критерии.

Раздел I: Ромите в България

1. Преселване, статистически данни и етническо обособяване

Ромите са исторически оформило се етническо малцинство, което през X - XIV в. се заселва в Европа, а също и по българските земи в Османската империя.

В България, след българите и турците, ромите са третата по численост етническа общност. Данните на Националния статистически институт показват, че през последните 120 години числеността на ромите бързо нараства – от 100 000 в началото на XX век - на 350 000 при последното преброяване от 2000 г. Според някои експертни оценки и публикации в международни издания, приблизителният им брой е 800 000 души, като част от тях се обявяват за българи (християни), други - за турци (30 %, мюсюлмани), а трети – за власи (13 %). По мнение на специалистите, тези данни са твърде ниски. За 2/3 от българските роми – майчин език е ромският, за около 8 % - българският, а за 30 % - турският. Ромите, които са мюсюлмани, се самоопределят за турци. Идентифицират се по религиозен, а не по етнически признак. Повече от половината от българските роми са християни. У нас голяма част от тях са протестанти. До средата на XX век мнозинството от българските роми са водели неуседнал живот и са чергарствали. През 1958 г. е издаден Указ, с който се забранява чергаруването. Указът засяга около 14000 роми. Днес почти всички са уседнали. С изключение на няколко села, в България няма изцяло ромски населени места. Ромите са равномерно разпределени в страната, като обитават почти всички области, с изключение на Западните Родопи и Габровско. Повечето от ромите живеят в градовете. Най-много роми има в областите Сливен /10,37 %/ и Монтана /10,89 %/.

Българските роми са пъстра общност, обхващаща повече от двадесет субгрупи, със сложни взаимоотношения между тях. Ромите се разделят на различни групи, като

всяка от своя страна се дели на по-малки подгрупи. Всяка от тези групи е ендегамна, с добре съхранено групово самосъзнание и се разграничава от другите групи.

Основното ниво на социална организация на ромите е семейството, което може да включва няколко поколения. Социалната организация на всички ромски групи е изградена върху старата традиционна концепция за патриархално семейство, състоящо се от няколко поколения съвместно живеещи роднини. Семейен модел, основан на стабилно упражняване на властта от най-възрастния мъж – глава на семейството. Патриархалното семейство на ромите е център на социалния им живот. Децата се възпитават по полов принцип и в етнокултурната традиция. Мъжът и жената в семейството имат различни социални роли, които взаимно се допълват. Жената се грижи за възрастните хора, възпитава децата в консервативните групови традиции и е продължител на традицията в групата. Особена роля играе тя за възпитаването на младите момичета преди встъпването им в брак. Мъжът – глава на семейството, се грижи за прехраната, жилището, тежката физическа работа и защитата на семейството. Мъжът в семейството е авторитетът, който взема важните житейски решения. В традиционното патриархално семейство свекърът и свекървата осъществяват социален контрол. Извън семейството, в рамките на групата, семейно-родовите отношения при общността на кардарашите се регулират от т. нар. „мешере”. Мешерето представлява своеобразен съд за тази общност, като включва най-авторитетните ѝ представители.

Концепцията за ромско семейство включва най- близките членове, които живеят под един покрив. Второто ниво е родът, който носи името на някой свой прославен лидер или прародител. Третото ниво е на „субетническата“ група, като например Kalderaši, Lovari, Sinti, Ćurara, Mačvađa, Zlotara и др. Групите обикновено са свързани с обща история, общи традиции и език – диалект, а понякога и с общи занаяти. С оглед ендегамността на групите, принадлежността към някоя от тях е по-важна от принадлежността към самия ромския етнос.

Брачните съюзи са основен елемент в социалната организация и техните правила се различават в различните групи роми. При някои от тях, бракът е резултат от дълги преговори между семействата (калдерашите и ловарите). При други, бракът започва с кратко бягство на младите, които се връщат и молят възрастните за прошка и одобрение. При трети, булката, след предварителна договорка между двете семейства, „бяга“ или бива „открадвана“ преди бракосъчетанието. На калайджийски сглед се излагат булки за продан. Ако младите се харесат, цената се договаря между старите. Традиция при ромите е младите момичета да встъпват в брак и да раждат на 13 – 14 години. Брачният съюз между представители на различни групи е възможен. Има обаче ромски групи, които гледат негативно на сключването на брачни съюзи между отделни родове и групи.

Важна социална роля сред ромския етнос играе пътуването. Днес то се разглежда по-скоро като потенциална възможност за мобилност, номадска практика. Пътуването за номадите играе важна роля при създаване на социална организация, възможност за упражняване на различни професии и дистрибуция на занаятчийска продукция, продажба на животни, селскостопанска дейност. Великобритания днес е единствената европейска държава, в която традиционното номадство е запазено. Там има роми, които живеят в каравани и специални лагери. В България има ромски семейства, които пътуват през летните месеци - обикалят панаири, ходят на семейни събирания или на гурбет в европейски държави и се завръщат през есента и зимата.

2. Обичаи, традиции и култура на ромите

2.1. Обичаи и традиции

Традициите, подобно на кръвната връзка, са важен инструмент за запазване идентичността на всеки един етнос през вековете, независимо къде и как живее.

Традициите, наречени още „ромски закони“, са предавани от поколение на поколение. Тези ромски традиции са в основата на ромската идентичност. Съхраняват се и се предават в патриархалното ромско семейство. Традициите отразяват всеки аспект от

живота - от раждането до смъртта, семейния живот, бита, работата, празненствата и т.н. Ядро на ромската култура са семейните традиции. Макар и в по-малка степен, днес те продължават да влияят върху ежедневието на ромите.

Както при всеки един етнос, едно от най-важните събития за ромите е *раждането*. В ромското семейство и различните групи за бременните жени съществуват редица забрани, които се прилагат в процеса на бременността, раждането и след това. Все още ромите спазват различни обичаи, свързани със защита на живота и здравето на новороденото и младата майка.

След раждането бебето ритуално се изкъпва в осолена вода, в която се слагат и монети за здраве. При пролетните бебета във водата се слага и пролетен цвят. В някои малки населени места и новородени българчета се къпят в осолена вода. Правят се обредни питки с мед, халва и сирене и се канят близките на трапеза. Гостите отрупват бебето и младите с благопожелания. Даряват бебето с пари и дрешки.

При прохождането се прави т.нар. *простъпулник/процъпулки*. Бебето и по-възрастен член на семейството обикалят близки роднини и черпят със специално подготвени питки.

Важен обичай е *подстригване на момче*. Момчето се подстригва на двора от професионален бръснар. Обичаят е съпроводен от празнична трапеза с музика и благопожелания.

През последните години в някои общности се наблюдава нова традиция - *празнично изпращане на децата, постъпващи в първи клас*.

При ромите мюсюлмани много тачен е *сюнетът* или обрязването на момченцата до седемгодишна възраст. По времето на социализма този обред се извършва тайно, но днес се извършва публично и тържествено. Обикновено се прави от богат мюсюлманин (сюнетчия), който създава организация в определен регион за всички необрязани момченца, независимо от етническия им произход. Днес обредът се подпомага от мюфтийствата. Децата се докарват на тържеството с нагизден кон, зурни и тъпани

разгласяват за събитието. След обрязването детето вече е станало истински мъж и се посвещава в мюсюлманската вяра. Тържеството е съпроводено с празненство, борби, конни надбягвания и други състезателни игри.

Едно от най-важните събития в живота на всеки ром е *сватбата*. Още с раждането родителите имат задължение да започнат да приготвят сватбен чеиз на момичетата, а на момчетата – подслон за бъдещото младо семейство. Сватбата е свързана с различни обичаи и обреди. В миналото *годежът* е бил задължителен. Това е своеобразен тест, през който преминавали бъдещите съпрузи. Целта е да се даде възможност на младите да се опознаят и обикнат, както и да решат дали са готови да преминат под венчило. Годажният обичай се е правел тържествено. Бил е съпровождан с музика, веселие и пиперливи шеги. При общността на калдерашите е съхранен и днес обичаят *купуване на булка*, свързан с това, че младоженецът плаща откуп на родителите на момичето. Подобен обичай е бил практикуван и в общността на изповядващите исляма уседнали роми и се е наричал *бабахак* (бащино право). В наше време обаче той е забравен.

Друг предсватбен обичай е *къносването на булката*. Съхранен е най-добре при „турските“ роми. Влиятелна възрастна жена от рода, която има един брак и не е изневерявала на мъжа си, извършва ритуала. Близките на булката я водят на баня (хамам). Ритуалът започва в полунощ, като булката се къносва последователно по пръстите на двете ръце, дланите и пръстите на двата крака. Обредът е съпроводен с къпане, оглеждане и даряване на пари, поставяни върху бяло платно. С него се обвиват дланите и стъпалата на булката. Платното се пристяга с червен конец. Бялото платно и конецът символизират непорочността на младата съпруга. Възрастните роднини благославят младото семейство. Ритуалът е с музикален съпровод на зурна (дървен духов музикален инструмент, среща се в Близкия изток, Индия и Балканите) и на тъпан. Разменят се шеги и закачки, отправят се благопожелания и се проливат сълзи от щастие.

И при ромите традиционната сватба е претърпяла много изменения от миналото до днес. Въпреки това, тя е останала пищна, богата и свързана с много веселие и закачки.

За родителите на младоженците, сватбата е най-важното събитие в живота на децата им. Затова, независимо от финансовото си състояние, те се стремят да се съобразяват с ромската традиция.

Възможните съпруги за момчето се подбират от родителите му. Те посещават дома на желаната съпруга, търсят булка, която да е хубава, възпитана и от добро семейство. Ако родителите на булката и младоженеца решат, че младите си подхождат, започва церемонията по сгодяване. Дори и днес, традицията „купуване” на булката е запазена сред влашките роми, калдерашите и по-рядко вече сред ромите мюсюлмани.

Родителите взимат окончателното решение за сватбата. При кардарашите се сключват споразумения още докато децата са много малки. Ако сватбата не се състои, виновната страна трябва да плати глоба.

В миналото годежът е бил задължителен. Днес кулминацията е след сватбеното тържество – младоженците и най-близките роднини се отправят към дома на момчето. Булката се посреща от свекървата, слага се богатата трапеза.

Сватбарите даряват младоженците понякога и с пари. Младоженците даряват гостите с малки подаръци в замяна. Кулминацията на тържеството настъпва с консумирането на брака за първи път от младоженците. Традиционно, кръвта удостоверява, че момичето е девица. Пред всички гости се демонстрира, че е почтена. Ако се окаже, че момичето не е девствено, сватбата може да се развали и булката да се върне на родителите ѝ. Ако булката е била купена, родителите са задължени да върнат парите, платени за нея.

Друга традиция, която съществува сред различни ромски групи, е *отвлечането* на момичето от момчето или *бягство* на младата двойка, когато родителите им не са съгласни те да се оженят. След като младите се върнат, се подготвя сватбата. Сред някои ромски групи и днес е съхранена традицията за символично „отвлечане“.

Традиция е главата на момичето да се покрива с воал след сватбата. Забранено е да показва косата си на друг, освен на своя съпруг. След сватбата булката живее при него, като поддържа тесни връзки с родителите си.

В ромските общности съществуват и специфични обичаи, свързани със *смъртта и погребението*. Най-характерни са съхранените при кардарашите традиции. В случай на смърт, обличат покойника с най-хубавите му дрехи и го поставят в ковчег, заедно с негови любими предмети. По традиция, опелото се извършва в дома на починалия. На четвъртия ден го погребват в богато украсена гробница. Опечалените носят черни дрехи. Ромите мюсюлмани даряват малки суми на роднините му.

Важна роля играят традиционните ритуали за чистота. Тези ритуали са свързани с отношенията между поколенията и съпрузите.

Счита се, че жените не са чисти от първата менструация до менопаузата. Също се смята, че и мъжете не са чисти. Затова не се позволява мъжете да се докосват до полите на жените. На жените е забранено да седат до инструменти за работа. Вярват, че ако се случи това, работата става нечиста и трябва да бъде изоставена. На този, който е ритуално нечист, му се позволява да яде и пие само с най-близките роднини. За ритуално нечисто се смята ядене и пиене на пода, пране на горни и долни дрехи заедно, пране на мъжки и женски дрехи едновременно. Тези традиции все още се спазват от много ромски групи. Днес се съхраняват и в Западна Европа.

2.2. Ромска култура

Ромската култура е богата и разнообразна. Затова може да се твърди, че няма единна ромска култура. Наблюдават се обаче общи елементи, характерни за всички ромски групи: лоялност към семейството/рода/групата); вяра в съдбата; вяра в Господ и Дявола и др. Промените в ромската култура, в резултат на усядането и интеграцията с други култури, са довели до размиването на голяма част от етническите граници,

ценностите и вярванията на ромите. Както и до взаимно влияние на християнската и мюсюлманската култура върху ромските групи.

2.2.1. Духовна ромска култура

Влияние върху духовната култура на ромските общности оказват: начинът на живот, религията и езикът. Те се отразяват върху традиционния празничен календар, обичаите, ритуалите и традициите, фолклора, народната медицина на ромите и др.

Силно влияние върху ромите оказва официалната религия на основните етноси в страната, където живеят. Същевременно ромските групи запазват собствените си вярвания и традиции.

Голяма част от ромите на Балканите са мюсюлмани (ромите в бивша Югославия, България, Македония и Албания). Откриват се редица мюсюлмански елементи в ежедневието им живот: обичаи, имена, кулинария и дрехи. В България ромите мюсюлмани празнуват мюсюлманските празници, а ромите християни (православни, католици, протестанти) – християнските празници. Най-големите празници за целия мюсюлмански свят са Коч Байрам и Рамазан (Шекер Байрам), а за християнския свят – Великден и Коледа (Рождество Христово). В редица държави се създават ромски църкви. Евангелистки протестантски ромски църкви днес съществуват в почти всички държави с уседнало ромско население.

Независимо от религията, към която принадлежат, ромите съхраняват традиционните си вярвания, които са силно дуалистични: Господ, източник на добро, светлина и защитник на човека; и Дявола, източник на злото, на тъмнината и враг на човека. Ромите притежават богата устна фолклорна традиция – приказки, песни, легенди, предания, поговорки, гатанки и поезия. Ромската традиционна музика оказва силно влияние върху музиката от Централна и Източна Европа (Унгария, Румъния, България и държавите от бивша Югославия). Същевременно и ромската музика е силно повлияна от музиката на основните етноси в държавите, в които са живеели.

Ромският фолклор най-добре представя душевността и нравите на ромския етнос. Основно място в хилядолетния ромски фолклор заема ценността на *свободата*, свързана с номадския начин на живот, съхранен от ромите катунари до края на 60-те години на XX век. Непосредствено до ценността свобода, се нареждат *семейството* и *децата*. Тези ценности винаги са свързани. Ромското семейство е средата, в която се създава, развива и съхранява духовната и материалната култура на ромите. Така са се запазили ромският език и фолклор.

Ромските песни и танци в България са смес от ромски и балкански фолклорни традиции, съчетани с индийски мотиви и заемки при преселването на ромите през Ориента към Европа. Поради номадския начин на живот, ромите често заимствали фолклорни елементи, образи, мотиви и сюжети от други етноси. Според Ференц Лист, скалата на ромската музика е същата като на индийската скала бхаирава. Със себе си ромите донасят на Балканите и в Европа редица различни инструменти, характерни за Индия – цимбалом, китара, барабан даули, кларинет зурна и др.

Народната медицина на ромите в България и другите балкански страни е резултат от тяхното недоверие към традиционната медицина и власт. Днес е и резултат от липсата на средства за специализирано лечение. Сред ромските групи до днес са съхранени медицински рецепти и практики като: баене, леене на куршум, облизване на око, гледане на далак и много други, които оказват психологическо влияние върху пациента. Запазени са традиционни рецепти и умения за лечение чрез билки и отвари.

Днес мнозинството от ромите водят уседнал начин на живот. Независимо от това, те са съхранили номадско самосъзнание, поддържат традиционните си ценности и духовна култура и спазват идеите за чистота и непорочност, заимствани от Ориента.

2.2.2. Ромски празници

Календарните празници играят важна роля в духовната културата на всеки етнос. Те са свързани с опознаването на времето и откъсването от ежедневието с неговите

трудности. Календарните празници на българските роми, турци и българи са много близки като ритуал и метафизичност. Това се дължи на съвместното съжителство на тези етноси в българските земи. Ромските празници следват традицията на българската обредно-празнична система, като същевременно отразяват спецификата на ромското светоусещане, култура, традиции, и са свързани с ромски митове и легенди. Според специалисти, може да се видят съхранени ромски ритуали, които не са запазени в българската традиция.

Най-големите календарни празници на ромите в България са: *Гергьовден/Ерделез*, *Великден/Патраги* и *Васильовден/Банго Васили*. Тези празници се уважават от всички ромски общности (християни и мюсюлмани). Честват се и много християнски (*Ивановден/Св. Йоан Кръстител*, *Заговезни – Месни* и *Сирни*, *Тодоровден/Конски Великден*, *Голяма Богородица*, *Коледа*) и мюсюлмански празници (*Рамазан/Шекер Байрам* и *Курбан/Коч Байрам*).

Гергьовден (Ерделез) (6 май) е най-важният празник за ромите в България, с изключение на ромите дръндари и бургуджии, които почитат основно Васильовден (Банго Васили). Празнува се и от хорахане-рома, с изключение на най-силно турчещите се роми. За кардарашите и рударите най-важният празник е *Св. Георги/Гергьовден*, а за йерлиите - *Ерделез*. Ромите свързват празника с легендата за Св. Георги, който спасил ромите, като убил змея, който ги изяждал. *Ерделез* символизира началото на пролетта (топлото време) и е свързан със символики на пролетта. Прави се курбан с жертвено агне, което се коли със специален ритуал. При групата на дръндарите е разпространен обичаят „ходене за зелено“, вечерта срещу 6 май. Ритуалното животно се украсява, преди да бъде принесено в жертва. Украсата и ритуалите имат известни специфики при различните ромски групи. Калдерашите поставят венец от гергевче, жито, здравец и пролетни цветя или върба. Някъде, освен с венец, украсяват агнето с червена боя, гerdани и огърлици. Целта на ритуала е измолване на плодородие и берекет. На венеца се слагат една или две малки свещи, които се запалват преди агнето да бъде заклано. Бургуджиите слагат подготвена на Великден свещ, украсена с червен конец, коприва и трева.

Великден (Патраги). Празнува се от почти всички роми в България, включително и от хорахане рома, които не се турчечат силно. Най-пищно Великден празнуват кардарашите. *Патраги* е Възкресение Христово, особено за дасикане рома, калдерашите и рударите. При ромите мюсюлмани празникът е преди всичко ден на червените яйца. При бургуджиите се боядисват яйца (основно червени), чийто брой завършва на едно. С първото яйце (червено) се мажат за здраве лицата на членовете на семейството. При тях и калдерашите, боядисаните яйца се ядат след Гергьовден. С празника са свързани различни обичаи. При калдерашите са характерни: *донасяне на вода* (от най-младата снаха или дъщеря) и *вземане на бразда* (в къщата се донася житен чим/бразда от нивата). Обичаят с браздата е свързан с надежда за здраве и плодородие. При бакърджиите върху *браздата* се поставят: червено яйце, пари, бутилка вино и желязна лъжица. Лъжицата се опира на прага на къщата и на чима от нивата. Преди изгрев слънце се дава *комка* от най-стария. Членовете на семейството стъпват върху лъжицата, за да са *здрави като желязо*. Същността на празника е в посещението на църква, което е задължително, особено при калдерашите. При размяна на яйца гостите ритуално изричат думите: "Честит да ти е празника! Христос воскрес!", а домакинът отговаря: "Во истина воскрес!". На богатата великденска трапеза задължително присъстват обредни колаци (хляб) и пуйка (пиле). При ромите мюсюлмани, които празнуват Великден, празникът е свързан с настъпващата пролет и с надеждата за плодородие и берекет.

Василица/Банго Васил (14 януари). Празникът е свързан с легендата за светеца Банго Васил, който спасил ромите от удавяне в Червено море след бягството им от Египет, като им изпратил ято гъски, върху чиито гърбове се покачили ромите. Празникът е свързан и с легенда как Свети Васил възстановява разрушен от дявола мост, по който преминават ромите. Известен е още като *Циганска Нова година*. Този празник е сравним за йерлиите (особено бургуджиите и дръндарите) с Гергьовден. На празника се слага богата трапеза с птиче месо – гъска/патка (хорахане рома и някои калдерашаи) или петел/кокошка (при бургуджиите, дръндарите и някои калдерашаи).

Рамазан Байрам и Курбан Байрам. Това са важни мюсюлмански празници, които се празнуват от силно турчещата се част от хорахане рома. Има роми мюсюлмани, които помнят, че в миналото са го празнували, но днес - вече не. Празниците се честват много пищно.

Рамазан Байрам (или Шекер Байрам). Това е празник на *разговяването*. По традиция се пости един месец, като в края му се провежда честването. Пости се ритуално, като се гладува от изгрев до залез слънце, хората се въздържат от сексуални удоволствия. Целта е вярващите да пречистят душата си и да се подготвят за Рамазан Байрам. В деня на Рамазан Байрам мъжете ходят на джамия и се слага празнична трапеза. Прието е да се иска *прошка*. Празникът е свързан с *хиджра* – напускането на Мека от Мохамед и последователите му, с което се поставя началото на мюсюлманското летоброене. Датата се определя по ислямския лунен календар и ежегодно се измества средно с 11 дни по-рано.

Курбан Байрам (Коч Байрам). Празник на *жертвоприношението* в чест на приключването на *хаджа*, поклонението в град Мека. Прави се курбан, като задължително се коли коч, агне, овца, коза, камила, крава или теле. На този ден богатите даряват бедните с месо, дрехи и др. Провежда се на десетия ден от месец „зул хидж“, 70 дни след Рамазан Байрам.

Освен тях се празнуват християнските празници: *Ивановден/ Св. Йоан Кръстител* (7 януари / 20 януари); *Петльовден* (20 януари/2 февруари; чества се регионално, основно от дръндарите/музикантите); *Заговезни - Месни Заговезни* (8 седмици преди Великден; заговяване с месни ястия преди пости) и *Сирни Заговезни* (неделята, седем седмици преди Великден; времето на кукерите); *Тодоровден/Конски Великден* (първата събота на Великия пост); *Голяма Богородица* (15 август / 28 август; посветен на смъртта/успението на Божията майка); *Колета* (Рождество Христово/Божик - чества се раждането на Иисус Христос, син Божий - 25 декември / 6 януари) и др.

С празниците са свързани редица традиционни обичаи и ритуали. На *Сирни Заговезни*: *изстрелване на запалени стрели* с лък от ергените в двора на момата, която харесват; *връзване и люлеене на люлки* - момите и момците се люлеят за здраве; *палене и прескачане на клади* за здраве; *искане на прошка* на младите от старите). *Петльовден* е свързан с легенда, която се припокрива с българското предание за Петльовден. Същността на празника е честването на момчетата и клането на петел за здравето на всяко момче в семейството. На *Тодоровден* тържествено се почитат конете, като по традиция се провеждат *кушии* и *надтегляния*. Празникът е свързан с народното поверие, че Св. Тодор на кон отива при Бог да измоли лято. *Конете ритуално се украсяват* (гривите и опашките се връзват, окичват се с мъниста и се слагат най-красивите и шарени сбруи), жените приготвят ритуални хлябове - *конче/копито* и хранят конете. Съхранена е традицията на Тодоровден калайджийи от цялата страна да *търсят снахи и зетъове* за младите и да *купуват булки* (пазара в Стара Загора).

С навлизането на протестантските църкви в ромските махали настъпват промени в традиционните празници и обичаи. Протестантите признават само Исус Христос и не признават православните светии. Това води до оспорване на традиционните празници като Гергьовден, Тодоровден, Васильовден и др.

2.2.3. Ромска материална култура. Традиционни занаяти.

Материалната култура на ромите е свързана с характерните за този етнос занаяти. Традиционните занаяти са важна част от идентичността на ромските групи и са се предавали от поколение на поколение в семейството. В продължение на векове се носи славата на ромските занаятчии. Традиционно, мъжете усвоявали занаяти, които постепенно са се видоизменяли и променяли с модернизацията на българското общество, технологичното и обществено-икономическото развитие. Някои занаяти се практикуват от векове, докато други са повлияни от съвременните технологични промени или са

резултат от популяризирането на занаяти, които първоначално се практикуват в много ограничен географски район.

Едни от традиционните занаяти на ромите, с които същите са известни, е обработката на метали. С нея са свързани занаяти като: *бакърджийство, ковачество, ножарство, налбантство, златарство* (промиване и добив на злато, производство на дребна бижутерия), *саблярство, рещетарство/ситарство, налджийство* (производство на петели/подкови), *печкарство* (производство на печки за дърва и въглища – кюмбета и кюнци), *тенекиджийство, демирджилък* (производство на мотики, сърпове, огребачки и ножове за орала), *махчийство* (производство на железни „цигански“ пирони и клинци), *балтаджийство* (производство на брадви и тесли), *коларо-железарство* (производство на каруци); *производство на бургии, ножици, пили, длета, дараци, игли и търговия с метални изделия и калайджийство*. И днес ромите са известни като майстори *ковачи* и умели *калайджии* на бакърени съдове. Ковачеството е бил характерен занаят за групата на бургуджиите. Имената на много ромски подгрупи са свързани с традиционния занаят, който упражнявали в миналото.

Сред ромите е съхранена традицията на ръчна дървообработка – *копанарство* (ръчно производство на дървени лъжици, черпаци, чаши, чинии, купи и други домакински съдове и пособия), *бъчварство, коларо-железарство, вретенарство, изработване на дървени музикални инструменти, дърворезбарство*) и др. Ромски семейства се занимавали с *дърводобив* – секачество и изнасяне на дървесни трупи с животинска тяга (коне, катъри и магарета) и *кюмюрджийство* (производство и търговия с дървени въглища).

Отглеждането на коне и други домашни животни също е стара, унаследена традиция. Съхранена е традицията за провеждане на панаири, на които *джамбази* търгуват с коне. С конете и животните е свързан занаятът на: *сарачите* (занимаващи се с обработка на кожи и изработване принадлежности за езда и за впрегатен добитък), *налбантите* (производители на подкови и подковачи на животни), *коларите/кираджи* (превозвачи на стоки и хора с каруци) и *месарите*.

Ромите *кошничари* са се специализирали в производство на различни видове *кошници, кошове, панери и рогозки*. Днес кошничарите усвояват производството на *цветарници, панери, завеси, маси, столове, чанти, чадъри, аплици* и др. Като материали използват леска, раката и цепени букови ленти.

Друг типичен занаят за ромите е *дресурата и разиграването на мечки и маймуни*. С демократичните промени се обръща специално внимание на защитата правата на хората, етническите групи и животните. Във връзка с това е забранена традиционната ромска дресура и разиграването на мечки и маймуни. В България, със съдействието на френската актриса Бриджит Бардо, е създаден Парк за танцуващи мечки край Белица, който се стопанисва от фондация "Четири лапи". Останалите живи мечки се отглеждат на свобода в парка при максимално близки до естествените условия.

Традиционно в миналото, а и днес продължава да е много популярен занаятът на *музиканството* (свиренето на различни инструменти) и свързаните с него *пеене и танцуване, и латернаджии*. Музикални групи разнасят славата на традиционната ромска музика. Днес, в много от по-малките населени места, млади роми участват в ромски и български фолклорни състави като читалищни самодейци. Също така, те участват във възстановяването на редица ромски и български традиции и обичаи.

Съхранена е традицията на *лечителите и билкарите*. Традиционно, ромите се занимават с *тухларство* (производство на тухли), *дюлгерство* (строителство), *обущарство, кожарство, ваксаджийство, терзийство* (шивачество), *дурамджийство* (производство на станове, хурки, чекръци, точилки, налъми), *таракчийство/гребенарство* (производство на мъжки и женски гребени от биволска кост, гребени за коне и добитък, закачалки и триони за лозови пръчки). Ромите работели и като *хамали, прислуга, санитарии, пазачи, чистачи, комунални услуги, прекупване и търговия с птици*, помагали в полската работа (*копачи, жътвари*), *плетели мрежи*. Макар и рядко, се срещат и *грънчари*. И днес ромите продължават да се занимават с *амбулантна търговия, забавления по панаири и лунапаркове*.

В резултат на промените в технологиите, индустриалната и информационната революция, през последните години голяма част от занаятите са загубили своята актуалност. Ниското образование и ширещата се безработица след демократичните промени в края на XX век, се отразяват пагубно на ромските занаяти и квалификацията на подрастващите поколения. Много роми, включително и занаятчии, тръгват на гурбет в Западна Европа и се хващат на постоянна или сезонна работа, или пък се възползват от добре уредените европейски социални системи. Днес част от традициите са изгубени и редица ромски занаяти и уникални технологии остават неразгадаеми.

С *джебчийство*, *гадаене*, *баене* (на ръка, карти, кафе, лекуване чрез баене и леене на куршум, изпъждане на зли духове) и *разваляне на различни видове магии* се занимавали жените, които заедно с това помагали и на мъжете си при практикуване на другите занаяти.

3. ОСНОВНИ РОМСКИ ГРУПИ В БЪЛГАРИЯ

В България живеят три основни групи роми: йерлии, кардараши и рудари, които включват: подгрупи, смесени групи и групи с различна идентичност.

3.1. Йерлии

Йерлиите са междугрупова общност, названието на която най-вероятно произхожда от турската дума *yerli* (кореняк, местен човек). В София и Югозападна България част от ромите се самоопределят уседнали, т.е. йерлии. Според изследователите, йерлии са хора с висок морал и модерен манталитет, в сравнение с чергарските ромски групи. Общността йерлии обединява големите ромски групи *дасикане рома* (български цигани) и *хорахане рома* (турски цигани), които принадлежат към балканската диалектна общност на ромския език.

Дасикане рома

Диалектната дума *дас* се е използвала по време на Османската империя и в първоначалния си смисъл означава *слуга, роб*, но с течение на времето се свързва с турската дума *гяур* - неверник, немюсюлманин. Дасикане рома населяват Северозападна България и някои райони на Централна Северна България. Представяват половината от ромското население в Югозападна България. С обобщаващото понятие *дасикане рома* се идентифицират 26 подгрупи, упражняващи различен занаят и говорещи различни наречия от балканския тип ромски диалекти: *Бакърджии; Бояджии; Бръснари; Бургуджии; Голи; Демирджии; Джамбази; Джезведжии; Дуравци; Дървари; Дюлгери; Ерлидес; Касапи; Ковачи; Кожари; Кокалари; Кошничари; Музиканти; Решетари; Ситарии; Хамали; Цуцумани.*

Хорахане рома

Хорахане рома са най-голямата ромска група в България. Те са мюсюлмани и говорят ромски език, примесен с много турски думи. Това се дължи на факта, че са уседнали преселници, дошли от Мала Азия. Заимствали са и различни елементи от християнската празнична система. Честват християнски празници като: Гергьовден (Ерделез), Васильовден (Банго Васили), Тодоровден, Ивановден, дори Коледа и Великден. През последните години, представителите на тази ромска група все повече се идентифицират като турци и отричат ромския си произход. Но за българите и турците те си остават роми.

В районите, където живеят хорахане рома, живее подгрупата *миллет* /от турски език – *народ*/. Турците ги наричат миллет ченгенеси, а българите - турски/турчещи се цигани. Майчиният език на миллет е турски. Възрастните представители на подгрупата в някои населени места използват ромски език като таен код.

Към групата на хорахане рома попадат следните подгрупи, в зависимост от основните им занаяти: *Бакърджии; Баламо; Бомбаджии; Бургуджии; Бърдари;*

Въглищари; Дармонджии; Давалджии; Дръндари; Дънкулари; Ерлидес; Зангурадџии; Звънчари; Зурнадџии; Калбурадџии; Каруцари; Курбати; Къткадџии; Лахара; Лахора; Мехтерии; Печкадџии; Сепетдџии; Тенекедџии; Тухлари; Усталари; Фередџелии; Хамали; Хасърдџии; Хорохая; Чароле; Чилингари; Юрукџии.

В района на Родопите живее подгрупа роми с турска идентичност, които се наричат *агупти*. До средата на XX в. агуптите считали, че имат египетски произход. В края на XX в., под влияние на ислямската религия, вече се самоопределят като турци. И те, както възрастните представители на миллет, употребяват ромски думи като таен код.

Калайдџии

Днес в различни райони на страната живеят подгрупи на *калайдџиите*. В Североизточна и Югозападна България живеят калайдџии мюсюлмани. В Югозападна и Централна Южна България се срещат тракийски калайдџии, които са православни християни. Ромите калайдџии, които населяват Северозападна България, имат спомен, че в миналото са били мюсюлмани, но не спазват мюсюлманските обичаи и традиции. Подгрупата на ромите калайдџии се обединява от традиционната мъжка професия - калайдисване. Езикът на ромите калайдџии е влашки диалект. Въпреки езиковото сходство, поради различната религия, калайдџии от различните подгрупи не се женят помежду си. Калайдџиите се делят на три подгрупи: македонски, тракийски и мизийски.

3.2. Кардараши/Калдераши

Кардарашите са известни като сръбски или унгарски цигани. По-голямата част от тях се преселват в България от Беломорието, Вардарска Македония и Войводина между Първата и Втората световна война. Името на общността произлиза от румънската дума калдера (котел) и е пряко свързано с традиционния занаят на мъжете в миналото – производство на съдове от мед (бакър). До средата на 70-те год. на XX в., повечето семейства чергарстват в България, Югославия и Унгария. Традиционно, религията на

калдерашите в България е Източно православие. След демократичните промени в края на ХХ в. се обособяват микроквартали от кардарашки семейства. Днес голяма част от тях живеят уседнало сред българското население. Това е най-заможната ромска общност. Кардарашите минават за много религиозни. Общността им е съхранила ромския език и традиции. Те говорят ромски език, известен като влашки диалект, силно повлиян от румънския език. Към тази ромска група принадлежат 16 подгрупи – *Австрийски; Бакърджии, Гростари; Джанкеши; Дудулани; Златари; Гребенари, Какавяра; Кангляра; Лейнаши; Ловара; Няцор; Решетари, Сръбски; Тасманяри; Унгарски; Харкояря; Цгняцка*. Жените от групата сключват ранни бракове (поради което отпадат от училище) и по традиция младите момичета се занимават с *джебчийство*, а по-старите жени - с *хиромантия* (гледане на ръка). Специфична особеност на тази ромска група е, че образованието не е традиционна ценност. С променлив успех децата им започват да посещават училище през 60-те и 70-те год. на ХХ в.

3.3. Лудари / Рудари

Тази ромска група говори влашки език и се самоидентифицира като влашки цигани. В зависимост от основния занаят, лударите се делят на следните подгрупи: *Влахоря; Вретенари; Лингурари (Копанари); Маймунари, Рудари, Урсари (Мечкари)*.

3.4. Други ромски групи

Срещат се и други групи, които някои определят за роми. По долината на р. Марица живеят *демирджии (сиви гълъби)*, които говорят български език и са православни християни. Те традиционно се занимават с *металообработка*. Българите ги наричат цигани, ромите - *даскане* рома, а турците - *гяур ченгенеси*. Те самите се определят за Аспарухови българи. Сивите гълъби сключват брачни съюзи в собствената си група. Избягват браковете с другите етнически групи в страната, с изключение на българите, т.к. се идентифицират за българи. По традиция те са източноправославни.

В трите области на Северозападна България живее подгрупата *цуцумани*. Българите ги наричат *български цигани* или *покръстени цигани*. Те са източноправославни християни. Майчиният им език е български, но в говора им има примес от думи с ромски произход. Цуцуманите живеят разпръснато сред българското население. Значително по-интегрирани са от останалите роми. Живеят в по-малки семейства и имат по-високо образование.

В резултат на сравнително редките бракове между дасикане рома и хорахане рома, са се формирали няколко подгрупи: *Джоровци (Кътъри)*; *Мелали*; *Бобове и Муртани*.

Раздел II. Ромите в област Монтана

1. Население и икономическа активност на жителите на област Монтана

По данни от последното преброяване на НСИ, проведено през 2011 г., на територията на област Монтана живеят 148 098 души. По данни на ГРАО от 2015 г., жителите на област Монтана са 149 498 души. ГРАО отчита жителите по документи за регистрация. Всъщност, жителите са реално по-малко в резултат на вътрешната и външната миграция (НСИ, 2017 г. - 132 214 души). Процес, който е особено активен в най-бедния регион в Европейския съюз – Северозападна България. Вътрешната миграция е насочена към по-големите икономически центрове, основно София, където има повече възможности за работа и по-високи доходи, както и към по-големите градове в областта – Монтана и Лом. В областния център живеят повече от 1/3 от жителите на областта, а в Монтана и Лом, повече от 1/2. Коефициентът на естествен прираст постепенно намалява и през 2017 г. е 13.5 ‰, при средно за страната - 6.5 ‰. Детската смъртност е значително по-висока в областта (9.8 ‰), от средната за страната (6.4 ‰) през 2017 г., като тя е много по-висока сред ромската общност. Постепенно във времето се наблюдава тенденция за намаляване на детската смъртност. Коефициентът на икономическа активност (15 - 64 г.) през 2017 г. е 63.4 % за областта и постепенно се увеличава, при средно за страната 71.3 %. Коефициентът на заетост през 2017 г. при икономически активното население (15 - 64 г.) е 57.3 %, докато средно за страната е 66.9 %. И в област Монтана се наблюдава тенденция, характерна за страната, за плавно повишаване на коефициента на заетост сред икономически активното население. Коефициентът на безработица в област Монтана е 9.7 % за 2017 г., като след 2015 г. е по-висок. Средно за страната през 2017 г. той е 6.2 %, като се наблюдава тенденция за намаляване на безработицата.

Данните за степента на образование на населението в активна икономическа възраст на територията на област Монтана показват, че висшистите са близо два пъти по-малко от тези в страната. Със средно образование са 2/3 от всички жители в областта,

което е с 10 % повече, отколкото е средно за страната. Икономически активното население с основно и по-ниско образование е повече с 4 %, отколкото е средно за страната.

Таблица 1. Дял на населението и степен на образование в страната и област Монтана (НСИ, 2017 г.)

Индикатори	България	Област Монтана
Относителен дял на населението на възраст между 25 и 64 навършени години с висше образование (%)	27.8	14.4
Относителен дял на населението на възраст между 25 и 64 навършени години със средно образование (%)	55.0	64.6
Относителен дял на населението на възраст между 25 и 64 навършени години с основно и по-ниско образование (%)	17.2	21.0

ПИ АЙ СИ, ЕООД

По данни на Бюрата по труда, голяма част от регистрираните граждани са представители на ромската общност. Преобладаващата част от тях са с продължителна регистрация (трайно безработни) и с основно или по-ниско образование. Въпреки това, голяма част от безработното ромско малцинство не е обхваната от мрежата на Бюрата по труда.

2. Етническо самоопределение. Лица с ромско самосъзнание на територията на област Монтана.

По данни на НСИ от последното преброяване през 2011 г., 86, 30 % от жителите на област Монтана са се самоопределили за: етнически българи (123 820 д.), за роми - 12,31 % (18 228 д.), за турци - 0,09 % (137), а 3,13 % (4 631 д.) не са пожелали да се самоопределят. Продължава да се наблюдава тенденция за самоопределяне на роми християни за българи и роми мюсюлмани за турци, въпреки че живеещите наоколо ги наричат роми/цигани. Според експертни оценки, броят на ромите на територията на

страната е два пъти повече, отколкото са се самоопределили за такива. Броят им се увеличава и поради по-високата и ранна раждаемост сред ромската общност, средно – два-три пъти повече, отколкото сред етническите българи, независимо от по-високата смъртност сред ромското население като цяло и по-високата детска смъртност, според експерти.

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на ГРАО

Около 2/3 от самоопределилите се като роми живеят на територията на градовете в област Монтана и около 1/3 в селата. Статистическите данни показват, че градското население сред самоопределилите се роми през 2011 г. е по-високо, отколкото в страната. В градовете живеят 11873 души или (65.1%) от самоопределилите се като роми, а в селата 6355 души или (34.9%). Според анализатори, ромите се заселват в сателитни градчета край най-големите градски центрове. В това отношение област Монтана не прави изключение.

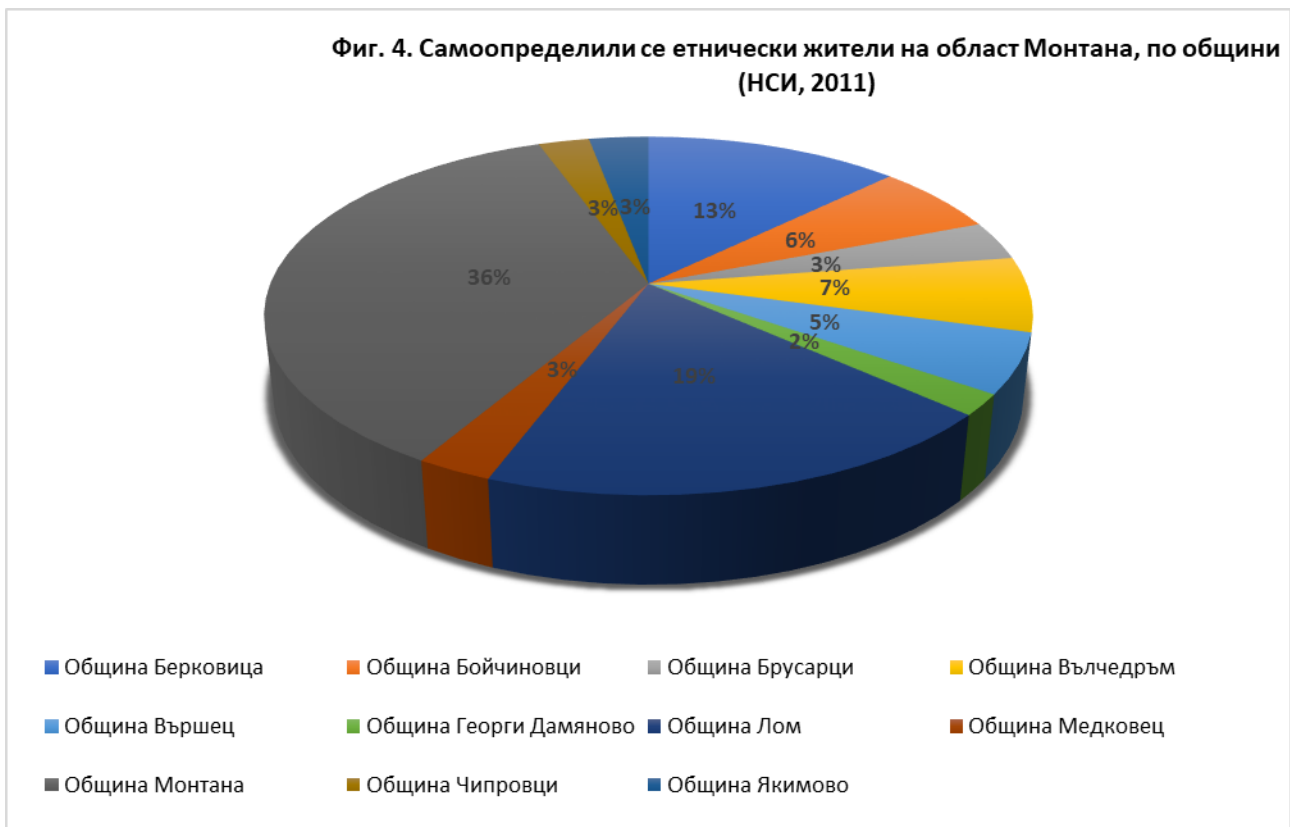

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

С най-висок дял ромско население са общините Вълчедръм, Лом, Вършец и Берковица, а с най-нисък – Чипровци и Георги Дамяново. На повечето места в областта ромите живеят в обособени квартали в градските центрове или в отделни села. На

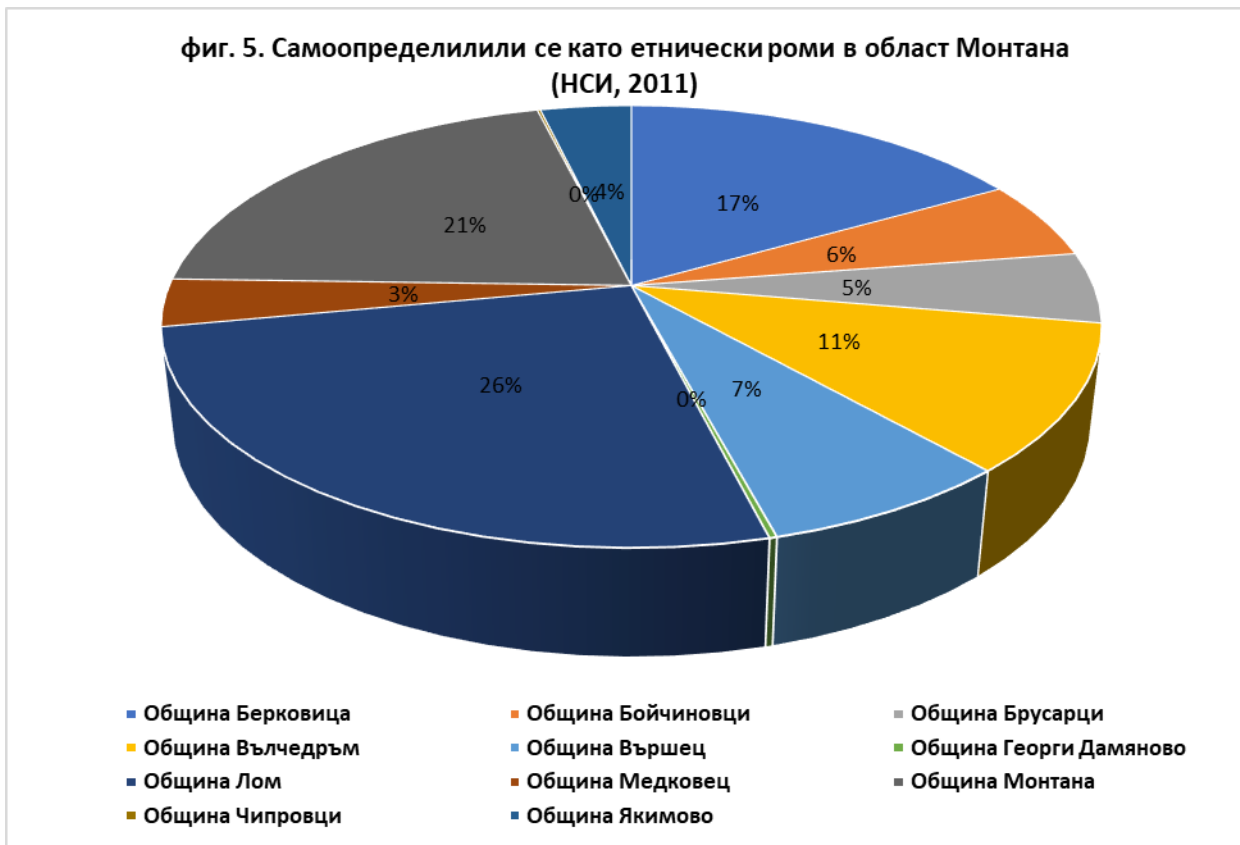
територията на община Бойчиновци - голям брой хора с ромско самосъзнание живеят в обособени квартали в с. Лехчево, с. Владимирово, с. Мадан, с. Портитовци и с. Мърчево.

Фиг. 4. Самоопределили се етнически жители на област Монтана, по общини (НСИ, 2011)

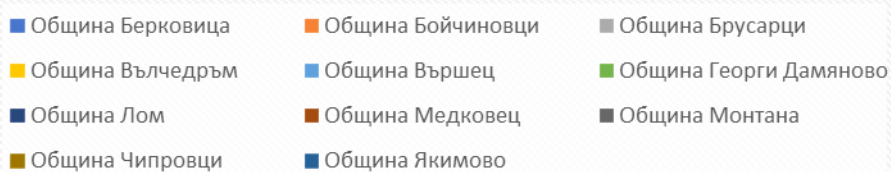
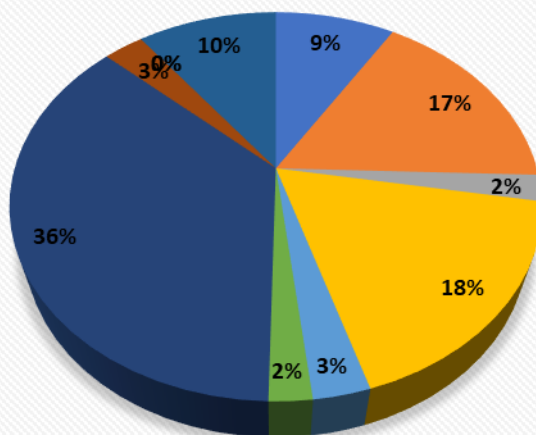
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

фиг. 5. Самоопределили се като етнически роми в област Монтана (НСИ, 2011)

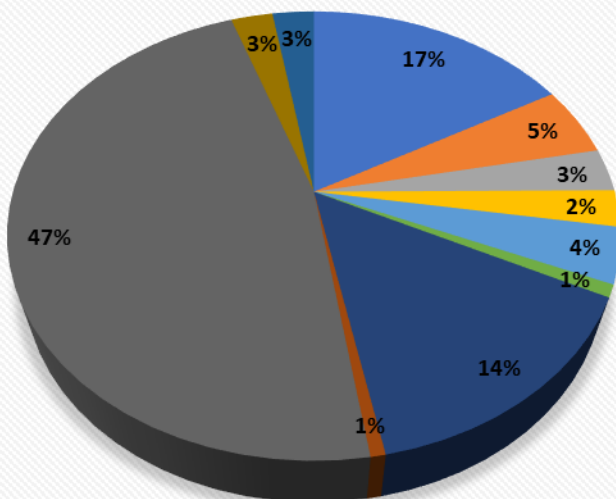
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

фиг.6. Самоопределили се като етнически турци в област Монтана, по общини (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 7. самоопределили се като етническа група "други" в област Монтана, по общини (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

В община Вълчедръм, ромският етнос е съсредоточен в с. Долни Цибър (89 % от населението), гр. Вълчедръм (23 % от населението) и с. Мокреш (67 % от населението).

Фиг. 8. Самоопределили се като неопределена етническа група в област Монтана по общини (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

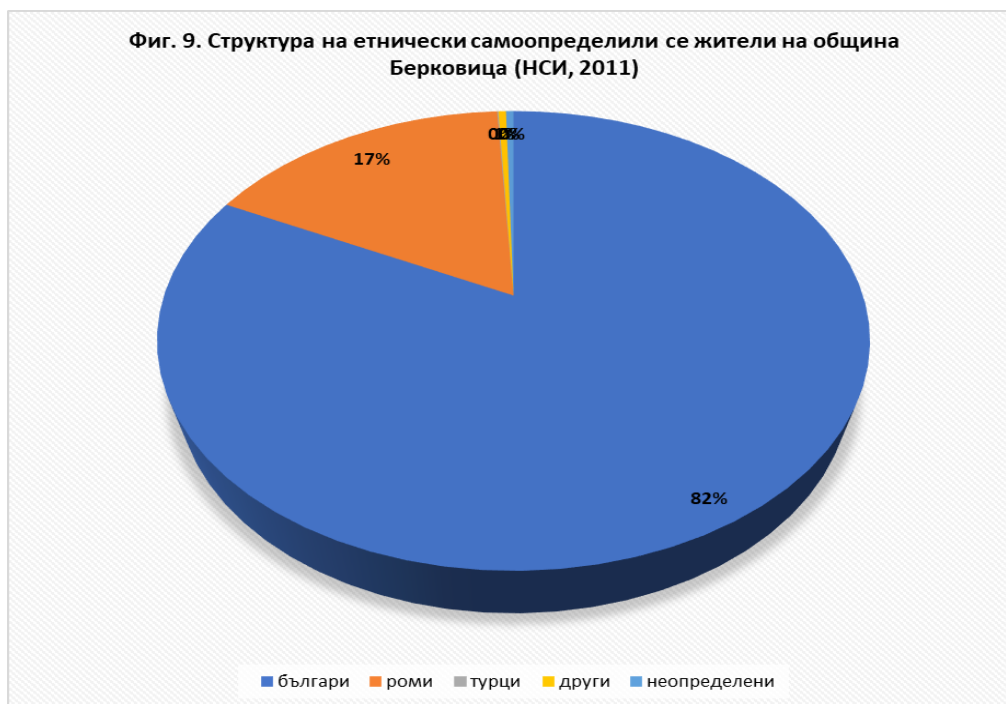
На територията на община Вършец ромското население е концентрирано в кв. Изток на град Вършец. В Лом ромското население е съсредоточено в четири квартала на общинския център - кв. Младеново, кв. Стадиона, кв. Хумата и кв. Момин брод. На територията на община Медковец ромското население е съсредоточено в общинския център, в с. Расово и в с. Аспарухово.

Коефициентът на безработица сред ромското население на област Монтана е от порядъка на 55 %. Регистриран е висок относителен дял на икономически неактивно население – около и над 50 %. Община Вършец е с най-високо равнище на безработица на ромския етнос. Като цяло безработицата сред ромското население е значително по-висока.

Сравнително висока е и степента на нерегистрация на ромското население в Бюрата по труда.

Образователното равнище на ромите е много ниско - както в област Монтана, така и в цялата страна. Около 0,7 % от ромите са със завършено висше образование, 14.8 % са със средно образование, 43.6 % - с основно образование, с начално и по-ниско са 40.8 %.

Структура на етнически самоопределилите се по общини в област Монтана.

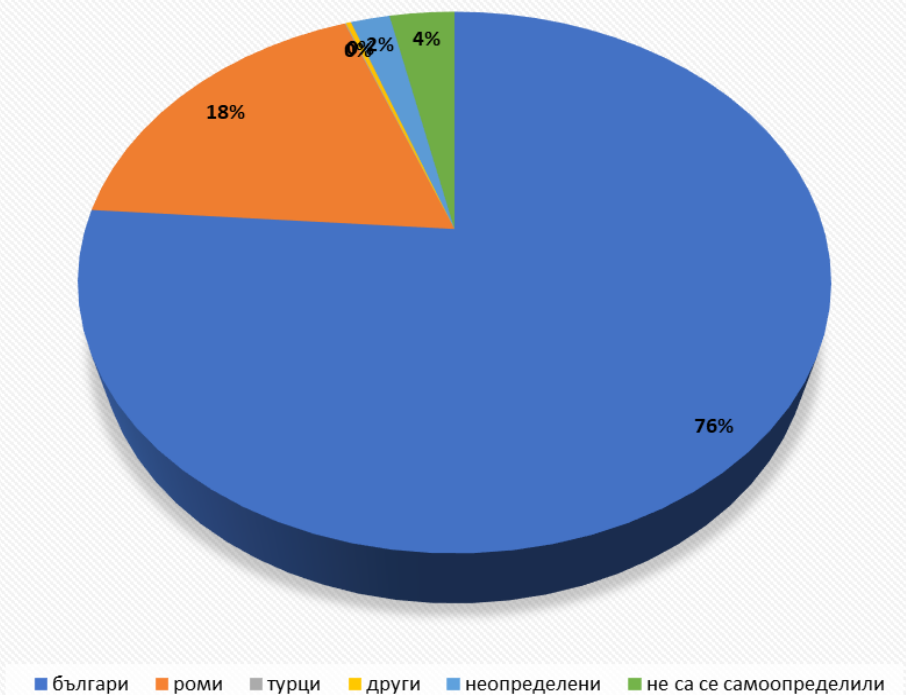

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

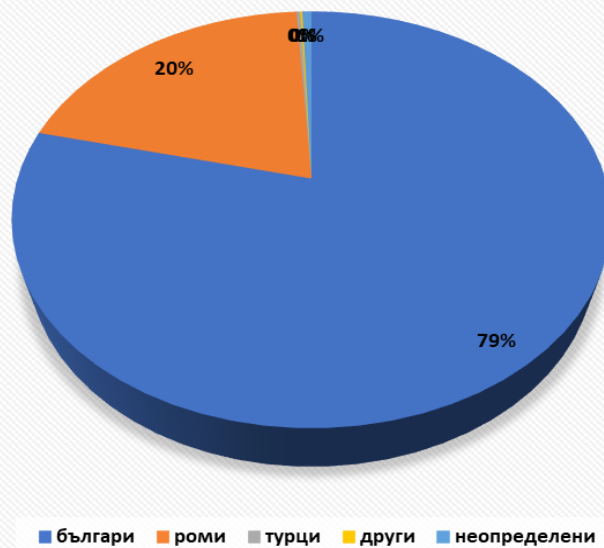
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 11. Структура на етнически самоопределилите се жители на община Брусарци (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 12. Структура на етнически самоопределили се жители на община Вълчедръм (НСИ, 2011)

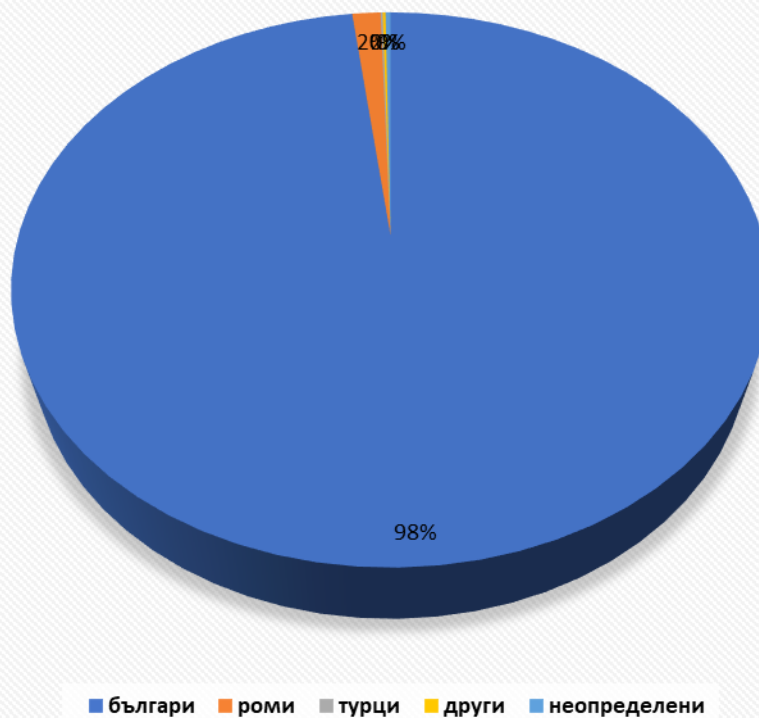
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 13. Структура на етнически самоопределили се жители на община Вършец (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 14. Структура на етнически самоопределили се жители на община Георги Дамяново (НСИ, 2011)

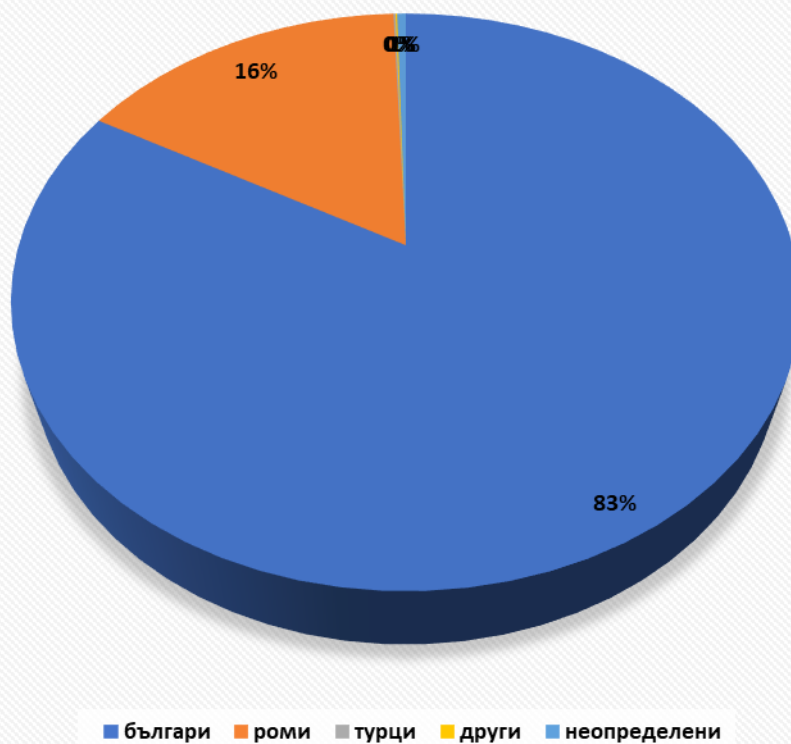
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 15. Структура на етнически самоопределили се жители на община Лом (НСИ, 2011)

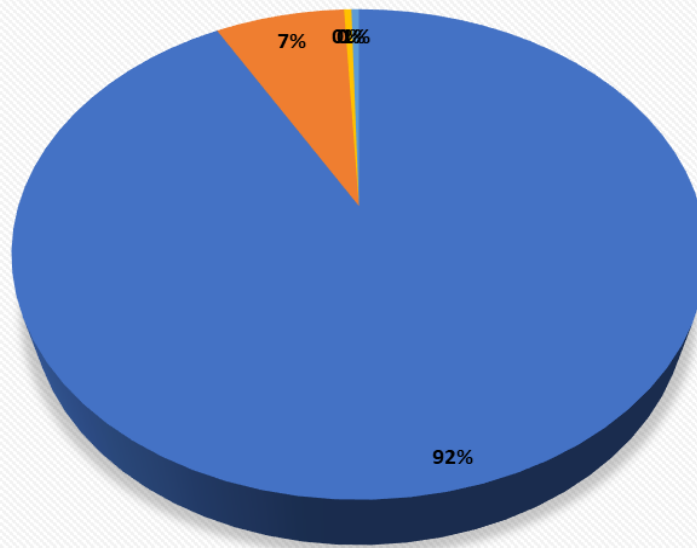
ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 16. Структура на етнически самоопределили се жители на община Медковец (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

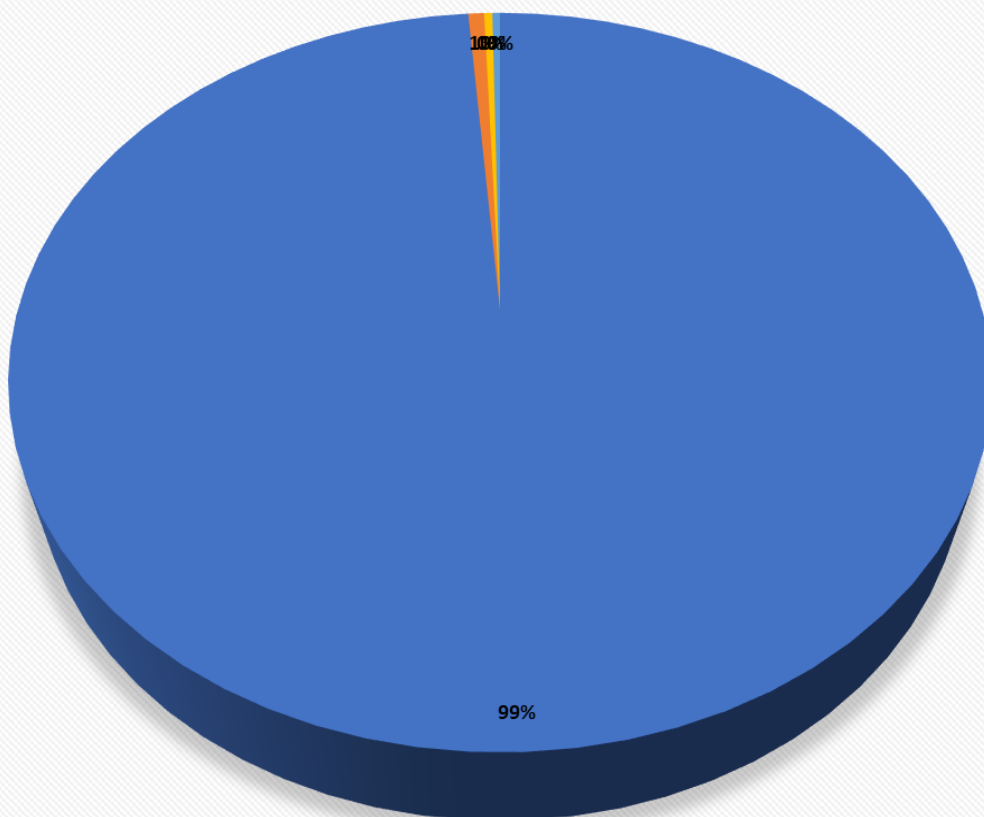
Фиг. 17. Структура на етнически самоопределили се жители на община
Монтана (НСИ, 2011)

■ българи ■ роми ■ турци ■ други ■ неопределени

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

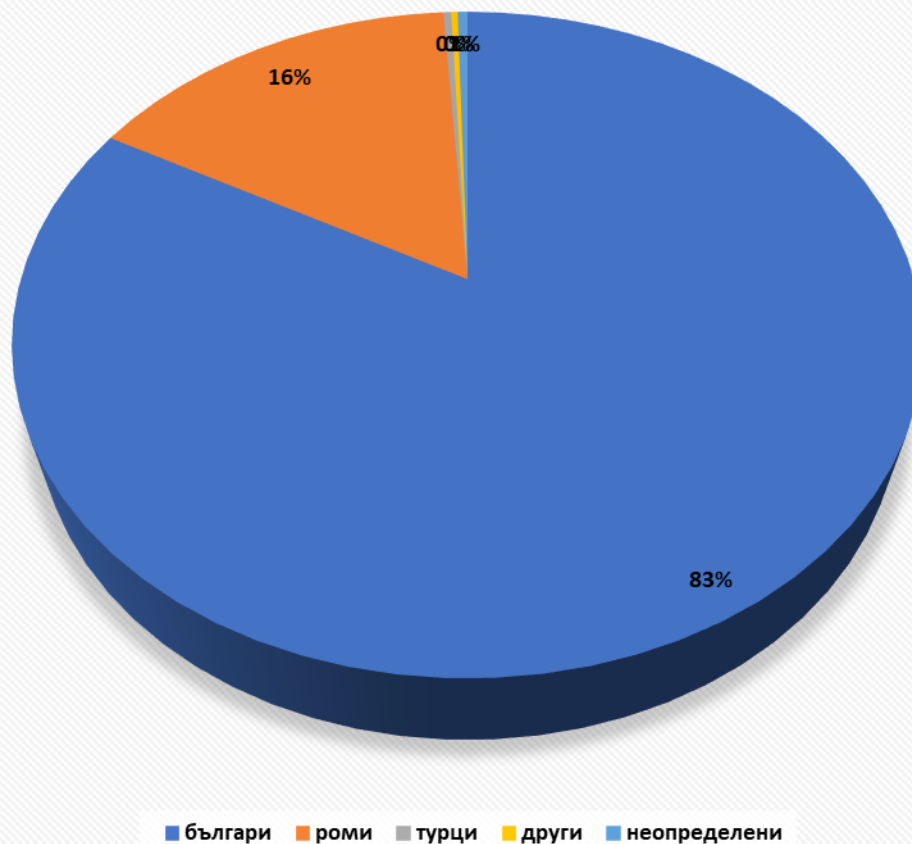
Фиг. 18. Структура на етнически самоопределили се жители на община
Чипровци (НСИ, 2011)

■ българи ■ роми ■ турци ■ други ■ неопределени

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

Фиг. 19. Структура на етнически самоопределили се жители на община Якимово (НСИ, 2011)

ПИ АЙ СИ, ЕООД - по данни на НСИ и ГРАО

3. Тенденции и проблеми сред ромската общност в област Монтана

Основните проблеми на ромската общност в България и област Монтана са свързани с: масовото обедняване в периода на демократични промени, високата безработица, липсата на средства за нормален начин на живот, неблагоприятната околна и жилищна среда, някои генетични и заразни заболявания. Причините за това са: отчуждеността на ромския етнос в българското общество, негативното отношение на българския и турския етнос към ромите, както и нежеланието и неумението на администрацията да работи за интегриране на ромския етнос. Негативните обществени нагласи и етнически предразсъдъци ограничават представителите на ромската общност за пълноценно участие в обществения живот. Всичко това води до провал на процеса на

интеграция на ромите в обществото и превръщане на проблема в една сериозна демографска, етническа и социална бомба в близко бъдеще. Този провал е не толкова провал на ромската общност, колкото на българската държава и общество. Длъжници са и по-изтъкнатите и заможни представители на ромската общност, които често се отдръпват от нея, разтварят се в българската среда и не се опитват да дават добър пример и да помагат на своите събратя.

Фактор за капсулиране на малцинствените общности е неграмотността, породена от ранното отпадане от училище, липсата на завършено начално или основно образование, както и етническите предразсъдъци от страна на мнозинството и малцинството.

Продължителното отпадане от пазара на труда е най-показателният индикатор за социално-икономическо изключване и капсулиране на ромите в България. Неграмотността на родителите и децата, слабото владение на български език, липсата на квалификация, породени от ранното отпадане от училище и ниската степен на реинтеграцията им в образователните институции, превръщат ромите в рискова група, изправена пред бедност. Голям е дялът на нерегистрираните безработни роми. За голяма част от тази общност почти единствената алтернатива са програмите за заетост и различните видове социални помощи. Липсата на алтернатива води до криминализиране на голяма част от тази общност.

Поради липсата на средства и здравни осигуровки, голяма част от ромското население е лишена от здравна помощ и разчита на спешната медицинска помощ. В резултат на това се наблюдава тенденция - децата и младите роми имат значително по-големи проблеми със здравето. Това е причина за по-високата детска смъртност сред ромите. Голяма част от децата не са имунизирани (5 %) или не са извършени всички имунизации (15 %). Това се дължи и на традиционно недоверие към официалната медицина.

Основната част от ромското население живее при крайно лоши битови условия в градски гета или отдалечени райони, в които липсва обществена инфраструктура / ако я

има, е в крайно лошо състояние/. Това също се отразява върху здравословното състояние, тъй като води до редица инфекциозни заболявания.

4. Теренно проучване. Анализ на интервюта с представители на ромските общности

В рамките на Проучването на клоновете на традиционната ромска култура е направено теренно проучване. Проведени са полустандартизирани интервюта с представители на ромската общност, упражняващи традиционни занаяти, от всички общини на област Монтана. Анализирани са 11 полустандартизирани интервюта на тема: “Ромска култура и традиционни занаяти“. Интервюираните са подбрани от различни общини в област Монтана, с което се цели по-голяма представителност и обхващане на различни подгрупи на ромския етнос. (Виж Приложение №1. Анкетни карти на роми занаятчии - област Монтана).

Единадесетте интервюирани са попълнили полустандартизиран въпросник, включващ 15 въпроса, които целят да се събере информация относно: населеното място, в което живеят интервюираните; занаята, който упражняват; особености на занаята и технология на работа; как са придобили този занаят; нагласи да предадат занаята на младите поколения; от колко време упражняват този занаят; да се проучи пазара на техните занаятчийски произведения; какво е националното им самоопределение и каква е религиозната им принадлежност.

При анализ на интервютата констатирахме, че от 11 интервюирани има по двама от различни общини, които упражняват занаята – *кошничарство и дърводелство* (произвеждат копанки, лъжици и други дървени предмети за бита и домакинството), двама *билкари*, един *ковач* на желязо, един *гъдулар*, един *пчелар*, един *каменар* и *дърводелец*, един *колар дърводелец*, един *джамбазин*, един *дюлгер - гурбетчия* и един *калайджия*. Т.е. интервюираните все още практикуват следните занаяти: *кошничарство, ковачество, музикантство, дърводелство, джамбазство, дюлгерство и калайджийство*. От посочената статистика може да направим извода, че традиционните занаяти, които

упражняват майсторите от ромски произход, са *кошничарство и плетене на мебели от ратан, копанарство, билкарство, ковано желязо, производство на гъдулки и музикант гъдулар, пчеларство, каменарство, дърводелство, джамбазство, дюлгерство и калайджийство*, и са представители на различни клонове на ромската култура. Прави впечатление, че *дърводелството* бива специализирано в различни подотрасли, с които се препитават отделни майстори: копанарство и производство на дървени прибори за домакинството. В отделен отрасъл са се обособили *каруцарството* (производството на дървени каруци или част от каруци), *дърводелците*, които правят порти и дървени огради, и *производството на музикални инструменти* - гъдулки.

Всички майстори упражняват своя занаят от ранна детска възраст и през целия си съзнателен живот. Той е основно средство за препитание - както на тях, така и на цялото семейство. Всички, с изключение на един, са наследили занаята от своите предци - с този занаят са изкарвали прехраната си техните деди, бащи и те самите. Прави впечатление при интервюираните, че някои включват в занаятчийската си дейност своите деца, така както те са усвоявали занаята от ранна детска възраст. Други споделят, че няма кой да наследя занаята, защото младите предпочитат да живеят в градовете и да работят основно в строителството. От общо 11 интервюирани само един, Георги Георгиев от с. Габровница, община Монтана, днес майстор ковач, е учил занаята в Бойчиновци при майстор Емил, като е започнал от чирак, докато усвои тънкостите на занаята и стане майстор. Той изтъква като основна причина да овладее занаята факта, че е от многодетно семейство и не е имал от какво да живее на село. Битовите обстоятелства са го принудили да преодолее трудностите в овладяването на ковачеството и да приеме този занаят за цял живот.

От 11 интервюирани - двама упражняват своя занаят от 15 г., още двама - от 20 г., шестима - от и над 30 години и един - над 45 години. Картината в процентно съотношение изглежда по следния начин: (Виж диаграма № 20)

Фиг. 20.

ПИ АЙ СИ, ЕООД

Всичките 11 интервюирани изповядват християнската религия, като един от тях - гурбетчията дюлгер от Вълчедръм - посочва, че е християнин протестант, останалите са православни християни.

При анализ на етническата самоопределеност на интервюираните занаятчии трима се самоопределят като власи, а останалите като цигани, от които шестима подчертават, че са цигани кардараши.

Всички интервюирани споделят, че те сами търсят пазар за пласиране на произведената стока - това са основно местните панаири, събори и пазари като тези в Монтана, Видин, Враца, Лом. По-рядко предлагат стоката си в София. Поради близостта до Румъния, повечето от тях посещават различни пазари и панаири в северната ни съседка.

Методи Киров, билкар и събирач на гъби и диворастящи плодове и ядки, от с. Георги Дамяново, споделя, че по-голяма част от билките и гъбите му се изкупуват от прекупвачи на място и това насърчава дейността му.

Най-трудно за препитание се оказва калайджийството. Освен че занаятът е труден, днес никой не калайдисва съдове, тъй като все по-малко в домакинството се

използва медна посуда. Така майсторът е принуден да обикаля цялата област от град на град, от село на село, да чука по домовете на хората и да предлага услугите си. Той споделя, че занаятът е хубав, но е труден, а като се отчете горепосочената причина, на практика никой не желае да се занимава с калайджийство и занаятът е замиращ.

Някои от занаятчиите споделят в интервютата технологията на своя занаят, особеностите и трудностите при неговото упражняване. Такива са примерите с кошничарите Илия Маринов от с. Долно Линево и Борил от с. Аспарухово, община Медковец. Прави впечатление, че двамата майстори използват различна технология за обработка на върбовите клонки и стабилизирането на дървото. Своята технология на работа споделя и майсторът калайджия Стефан Киров от Берковица, както и майсторите на копанки и дървени лъжици Димитър Георгиев от Вършец и Иван Алексиев от Брусарци.

Част от тези майстори предават занаята на своите деца и цялото семейство е включено в производството. Стесненият пазар и трудното пласиране на стоката прави тези занаяти западащи. Най-добра реализация и най-висок жизнен стандарт има Гриша от град Вълчедръм, който работи като гурбетчия дюлгерин (строител) в Германия. Той е там с цялото си семейство. Инициативен и предприемчив, отворен към света, споделя, че в началото му е било много трудно, но след това е изкарал курс по немски, научил е езика. Живее в Германия с цялото си семейство и има амбицията да изучи децата си там и тогава да се върне в България.

Средство за препитание на цялото семейство в своя стар занаят намира и пчеларят Борил от с. Аспарухово, община Медковец. Наследил занаята от баща си, днес продължава да добива мед от диви пчели, практикувайки пчеларство в тръвни, които сам изработва. Споделя трудностите и проблемите в своя занаят и необходимостта да купува пчели майки от пчелари, тъй като дивите пчели рязко са намалели. Майсторът пчелар е доволен от своя занаят и споделя, че пчелите дават хубав мед и не искат много грижа.

Неговата стока има пазар, тъй като е свързана с кулинарията, а особено днес екологично чистите храни са много популярни и държат по-високи цени.

При така направения анализ на запазените и практикувани и днес занаяти сред клоновете на традиционната ромска култура в област Монтана, се налагат следните изводи:

1. Първо. Това са традиционни занаяти, свързани с нуждите на доиндустриалното общество, което ги превръща в замиращи атракции, с които е трудно да се препитават цели семейства.

2. Второ. Това са потомствени занаяти, предавани от много поколения и ангажиращи цялото семейство.

3. Трето. Слабият интерес към традиционните занаятчийски стоки, трудоемкото производство и реализираните ниски доходи от тях, принуждават много ромски семейства да емигрират или да ходят на сезонен гурбет в други държави, в рамките на ЕС. Това води до прекъсване на връзката за предаване занаятите от баща на син или от дядо на внук.

4. Четвърто. Тези занаятчи, които проявяват гъвкавост, находчивост и предприемчивост, намират начин с потомствения занаят да издържат семействата си и да живеят добре.

5. Пето. Има занаяти като каменоделството и железарството, които намират своята пазарна ниша и днес в индустриалното общество. Като каменоделеца, който е търсен от модерните строители, и железаря, който поддържа частите на модерните селскостопански машини.

6. Шесто. Занаяти, свързани с производството на храна - и то екологично чиста храна - имат бъдеще, защото са търсени на пазара.

7. Все още се срещат млади роми, които имат известни познания за занаятите, но не и практика. А старите майстори намаляват и скоро напълно ще изчезнат.

Технологичните и индустриалните промени, както и промяната в начина на живот в българското общество, се отразяват негативно на традиционните занаяти. Голяма част от

тях постепенно са на път да изчезнат. Тази негативна тенденция се отразява върху ромските занаяти и майстори в страната и в област Монтана. Същевременно има занаяти, които, с известна промяна на произвежданата продукция, могат добре да се развиват и да носят добри приходи в днешно време, напр. производството на съвременни и търсени продукти от *ковано желязо, плетени мебели*, различни занаяти, свързани с *дърводелство, каменоделство, билкарство, пчеларство, производство на екологични храни*, и др. битови стоки. Необходимо е да се положат грижи от държавата и общините - да квалифицират постепенно млади роми, като ангажират възрастни роми и други майстори да им предадат традиционни занаяти, които и днес представляват интерес. Както и да се подпомогне реализацията на продукцията.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1:

АНКЕТНИ КАРТИ НА РОМИ ЗАНЯТЧИИ/ХУДОЖНИЦИ - ОБЛАСТ МОНТАНА

ОБЩИНА ЛОМ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. *Как се казвате и къде живеете?*

Ил. Хр. Казвам се Илиян Мартинов Христов и живея в село Долно Линево

2. *Какъв занаят практикувате?*

Ил. Хр. *Правя кошници и мебели от върба и ратан, също правя и метли за дома и за двора.*

3. *От колко години практикувате занаята?*

Ил. Хр. С тоя занаят се занимавам от тридесет години.

4. *От кого приехте занаята?*

Ил. Хр. Баща ми и майка ми плетяха кошници. От тях научих и занаята.

5. *Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?*

Ил. Хр. Преди (1989 г.) е имало цех за производство на кошници и други плетени изделия за бита и стопанството. Майка ми и баща ми там са научили този занаят.

6. *Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?*

Ил. Хр. Бяхме аз, единият ми брат, другият ми брат и две момчета от града.

7. *Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?*

Ил. Хр. *Беше трудно, когато трябваше да берем клони от дърветата през зимата. Един път през зимата паднах в реката и шях да замръзна. Другите ме извадиха и прекарах остатъка от деня до печката в работилницата. Но иначе беше хубаво - като продадем нещо, което сме направили, имахме пари, с които купувахме прясна храна от пазара.*

8. *Кога станахте самостоятелен професионалист?*

Ил. Хр. След като се научих всичко, което трябва да се прави в работата, започнах да правя кошници у дома си заедно със съпругата.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Ил. Хр. Първо се берат тънки издънки от върбите, които растат до реката, най-тънките не се пипат и най-дебелите също ги оставяме. После, като ги занесем у дома, по-големите ги разполовяваме и ги варим в големия казан на двора. Веднага започваме да ги наплитаме още докато са мокри, защото после стават крехки и се чупят. Докато са мокри, са жилави и пръчките могат да бъдат огъвани и сплитани, после, като изсъхнат, стават трошливи, но става здрава и лека кошница. Накрая, като е готова кошницата, я боядисваме с лак за дърво, който пази от гниене и прави кошницата да изглежда по-хубава.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Ил. Хр. Пътуваме до големите градове – Лом, Монтана, Враца, там продаваме на пазарите в пазарен ден. Някой път идват с кола до нас, за да си купят готови кошници и кошове, други пък поръчват различен размер. Някой път идват с чужденци и те искат да снимат как правим кошниците, но ние си пазим тайните на занаята. Ходили сме и на пазар в София да продаваме, но е много далече и трябва много да пътуваме до там.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Ил. Хр. На земеделския пазар в Лом, Монтана, Враца, също като има някъде събор по селата - ходим – преди с автобуса, сега имаме кола.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Ил. Хр. На който е дошъл да пита, не съм отказал да покажа, ала няма много желаещи.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Ил. Хр. Младите работят други работи, те ходят в града и там работят в строителството. Няма много млади хора в селото.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Ил. Хр. Ние сме власи.

15. Какво религия изповядвате?

Ил. Хр. Християни сме, православни.

Мебели от ратан

ОБЩИНА МОНТАНА

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Г.Г. Казвам се Георги Георгиев и живея в село Габровница.

2. Какъв занаят практикувате?

Г.Г. Аз съм ковач на желязо.

3. От колко години практикувате занаята?

Г.Г. От тридесет и една години.

4. От кого приехте занаята?

Г.Г. Бях чирак в работилница за ковано желязо в Бойчиновци при майстор Емил.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Г.Г. При него е по наследство – баща му и дядо му са били ковачи.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Г.Г. В началото бях най-малък и чиракувах на майстора, с когото работеха и двамата му големи синове, после единият се ожени и заживя с булката си на село, а аз станах майстор след още няколко години.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Г.Г. Много ми беше трудно да ставам сутрин рано и да разпалвам огнището с въглища. Но в семейството ни бяхме много деца и не можех да се върна, защото няхах занаят и щях да им бъда в тежест.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Г.Г. Като станах на двадесет години, се запознах със съпругата си и се върнах на село, където имаше работа в ТКЗС-то и ние първо започнахме работа там, после се родиха децата и тя си остана вкъщи да ги гледа. Аз в кооперацията клепах ралниците на машините. После, като се разтури кооперацията, аз си направих ИШЛИК в двора на къщата и започнах там да работя.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Г.Г. На мен ми носят мотики и коси за клепане, а някой път и ралници от плугове, най-често напролет и през лятото, когато има работа по полето. Някой път искат да им правя шишове за каруците или ченгели – за окачване на месото, докато се обработва някое животно за колене. Имам пещ, в която разпалвам каменни въглища с малко дърва или дървени въглища. Там нагривам желязото, докато омекне и после го наковавам върху наковалнята. С коването става по-здрав ченгелът и не се отваря лесно. Ако е за клепане на мотики и коси – тях не ги слагам в огъня, а направо с острия чук ги наклепвам на парче от стара влакова релса, на която става по-лесно.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Г.Г. Преди ходехме на пазара в Монтана. Ходили сме и в други големи градове, ходили сме и в Сърбия, и в Румъния. Напоследък има много хора, не зная откъде са ме научили, но идват и искат да им правя ковани огради и порти, а аз им казвам, че не мога, защото съм сам в работилницата и ми помага жената, а ние сме стари вече и не можем да работим с тежко желязо.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Г.Г. На пазара в Монтана, на пазара в Лом, във Видин на съборите, във Враца. Сега работя само по заявка и с материали на клиента – каквото ми донесат, с това работя и не взимам скъпо.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Г.Г. Ако има кой да иска да се научи, да дойде да пита, не е много ученето, но е тежка работата.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Г.Г. На мен ми се иска аз да мога да си го работя, младите вече не искат да работят за нас, дето сме ги отгледали.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Г.Г. Не сме цигани, ние сме власи – рудари.

15. Какво религия изповядвате?

Г.Г. Православни християни сме. Ходим в българските и в румънските църкви.

Коване на желязо

ОБЩИНА ВЪРШЕЦ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Д.Г. Казвам се Димитър Георгиев и живея в град Вършец.

2. Какъв занаят практикувате?

Д.Г. Майстор на гъдулки съм, също съм майстор на копанки и лъжици.

3. От колко години практикувате занаята?

Д.Г. От двадесет години.

4. От кого приехте занаята?

Д.Г. От малък помня в семейството ми, че баща ми правеше и поправяше гъдулки, а жените правеха лъжици от дърво. После пътувахме с каруци по селата и се учех на много занаяти, но най добре ми се отдаваше работата с дървото и свиренето на гъдулка.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Д.Г. Преди сме живели в селска махала и там е имало хора, които работеха различни занаяти, баща ми се е научил от един човек, който е правел гъдулки, когото са го викали и е свирел на празненства и панаири и е бил уважавана личност в селото.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Д.Г. Целият род работехме – и мъжете, и жените, а децата от малки се учеха – тогава не ходехме на училище в селото, сега децата ходят.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Д.Г. Не ми е било тежко, защото бях със сродниците си и се подкрепяхме, а и нямаше какво друго да правим.

8. *Кога станахте самостоятелен професионалист?*

Д.Г. Като пораснах, си намерих работа в град Вършец, където купих една стара къща и заживяхме с жената и децата тук. Работех като сезонен работник и дърводелец, но през зимата, когато няма много работа, в къщата се правят копанки, лъжици и качамилки.

9. *Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!*

Д.Г. Преди обработвахме дървета, които ни даваха от общината за горене – нарязвахме ги на дъски и ги сушихме до печката. После с длета и ножове оформяхме изделията. Но сега купуваме готови материали и имаме също така електрически инструменти. Така много по-лесно се дълбаят паниците и лъжиците, а и стават по-гладки.

10. *Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?*

Д.Г. Понякога пътуваме, понякога ходим из селата и в кварталите на градовете.

11. *На какви места предлагате произведенията си?*

Д.Г. Ходим на Монтанския събор, на Видинския панаир, на панаира във Враца, на пазари в Костинброд и в други големи градове, и в София сме били; понякога през лятото, ходим и питаме по къщите дали искат да си купят копанки, паници и лъжици. Като свиря с гъдулката на улицата и хората излизат да видят дали не е дошъл мечкар в селото, а снахите ходят до портите да покажат каквото носим. Също по празниците – Гергьовден, Великден и други, ходим пред църквите.

12. *Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?*

Д.Г. Повечето млади се изучиха много и сега знаят повече от нас.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Д.Г. Засега съм научил двамата си синове, а те работят в чужбина, но са ми оставили да гледам внуците, и те много искат да са майстори.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Д.Г. Копанари.

15. Какво религия изповядвате?

Д.Г. Християни сме.

ОБЩИНА ГЕОРГИ ДАМЯНОВО

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

М.К. Казвам се Методи Киров и живея в село Георги Дамяново.

2. Какъв занаят практикувате?

М.К. Аз съм земеделски работник. Занимавам се също със събиране на билки и гъби.

3. От колко години практикувате занаята?

М.К. От тридесет години.

4. От кого приехте занаята?

М.К. Баба ми беше народна лечителка и като по-млада е помагала при раждане на дете в селото (бабуване).

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

М.К. Баба ми е казвала, че в нашия род е имало много лечители, които са ползвали билки и ритуали, както и такива, които са предсказвали бъдещето – гадатели.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

М.К. Баба ми се грижеше за децата в семейството и ни водеше с нея, като ни учеше кои треви са отровни и кои са ядливи, къде в гората има лешници и къде има орехи. Също ни водеше, когато имаше работа в някоя ферма. По начало нашия занаят е да сме ратаи и да помагаме на земеделците, които ни наемат, да ходим и да обработваме земята или да събираме продукцията. Ние нямаме собствена земя и всички работим като помощници в земеделието или фермите.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

М.К. Когато бяхме по-млади, беше по трудно – нямаше машини и всичко се товареше и разтоварваше на ръка. Сега е по-лесно – има земеделска техника, но има работа и за хората. Вече имаме повече време да ходим в планината и да събираме гъби и билки.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

М.К. Преди десет години се запознах с един човек, който изкупува билки и гъби и ги суши в собствена сушилня. Договорихме се той да изкупува набраното от нас. От тогава съм професионален берач. Работим цялото семейство.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

М.К. Работата на берачите зависи от това, кое време на годината е. Има работа от пролетта до късна есен. Пролетно време има малко билки и малко гъби. Тогава цъфтят първо акациите, и после липите, като се събират разцъфналите им цветове. През лятото и есента се берат много горски гъби, които се изкупуват много бързо и на добра цена. По-малко билки се берат вече, защото преди се е беряло всичко и някои видове са изчезнали в района, като жълтия кантарион. Билки и гъби се събират в отделни кошове, които берачите носят в ръка или прикрепени на гърба си. Берат само гъби и билки, които познават и не са забранени. Също така берат плодове, орехи и диви лешници.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

М.К. Не пътуваме много, някой път продаваме на пазара.

11. На какви места предлагате произведенията си?

М.К. Понякога продаваме на пазара, но повечето набрани билки и гъби идват и ги изкупуват с автомобил. За нас е по-лесно така, защото на пазарите не можем да продадем толкова много наведнъж. Често хората от селото купуват от нас орехи и лешници.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

М.К. Добре е, като се берат билките, да се внимава да не се обират, за да има и за други години. Гъбите повече зависят от това, дали вали много, или малко през годината.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

М.К. Искаме младите хора да знаят повече за това, кое може да се бере от гората, защото всичко там е чисто и без химии.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

М.К. Ние сме местни цигани.

15. Какво религия изповядвате?

М.К. Християнство.

ОБЩИНА МЕДКОВЕЦ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. *Как се казвате и къде живеете?*

Б. Казвам се Борил и живея в село Аспарухово.

2. *Какъв занаят практикувате?*

Б. Пчелар и кошничар съм - гледам пчели в тръвни и плета кошници и тръвни.

3. *От колко години практикувате занаята?*

Б. От четиридесет и пет години.

4. *От кого приехте занаята?*

Б. Баща ми беше майстор.

5. *Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?*

Б. От своя баща.

6. *Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?*

Б. Бяхме много хора в началото, но после останах аз.

7. *Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?*

Б. Не е било лесно, не е било и трудно.

8. *Кога станахте самостоятелен професионалист?*

Б. Сега съм най-добрият кошничар в района, защото съм останал само аз.

9. *Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!*

Б. Плета кошниците от върба и повет, после ги варя във вода със смола, за да не гният. Тръвните за пчелите се плетат като кошниците, но от различни дървета, които обелвам и после изплитам, като после ги измазвам с глина. Оставя се отвор най-отдолу за да минават пчелите, не прекалено голям, за да не могат да влизат птици и мишки. Като се роят пчелите, се разселват в нови тръвни. Тръвната не се отваря и не се обслужва, докато не се напълни с мед. Дивите пчели много са намалели и понякога си купувам пчели майки от други пчелари.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Б. Преди пътувах и продавах пити мед и кошници по пазарите.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Б. Продавах повече по пазари, хората купуваха кошници и сега купуват, но повече искат да знаят как се гледат пчели в тръвни.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Б. Като купуват тръвни, винаги разпитват – и по-млади, и по-стари хора.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Б. Искам да го работят, понякога идват - помагат ми да събирам клони и повет. Това е добър занаят, пчелите дават хубав мед и не искат много грижа.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Б. Калдераши.

15. Какво религия изповядвате?

Б. Християнство.

Тръвни и кошници

ОБЩИНА ЧИПРОВЦИ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Р.В. Казвам се Радко Василев и живея в село Горна Ковачица.

2. Какъв занаят практикувате?

Р.В. Аз съм дърводелец и каменар.

3. От колко години практикувате занаята?

Р.В. От петнадесет години.

4. От кого приехте занаята?

Р.В. От баща ми.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Р.В. Баща ми е приел занаята от дядо ми.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Р.В. След като завърших осми клас, започнах да работя с баща ми и дядо ми.

Учеха ме по време на работа. После дойде едно момче от нашия род и то да работи.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Р.В. Не съм искал да напускам училище, но трябваше да науча занаят.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Р.В. На тридесет години баща ми каза, че вече съм майстор, но аз още се уча.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Р.В. Работата ми е да оформям камъни и греди, с които се строят къщите и оградите. Работя с ръчни и с електрически инструменти, като моята работа е да придавам завършен вид на изделията. Камъните понякога се шлайфат и полират. Също участвам при строежа на стените на къщите или оградите, защото всеки един камък си има предварително пресметнато място. Гредите ги добиваме от дървета в гората и ги обработваме на място, а след това ги извличаме до строежа. Камъните ги берем от реката, като понякога ги издърпваме с малък кран.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Р.В. Пътувал съм на много места в България и Гърция.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Р.В. Строил съм каменни къщи и огради в Чипровци, Тетевен и Сливен, а във Велинград съм градил чешми. Също така правя навеси и барбекюта за частни хотели.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Р.В. Занаятът има много тънкости и някой, ако иска да се учи, трябва много да се труди.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Р.В. Занаят трябва да се учи от малък, за да може човек да заякне и да се справя с работата.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Р.В. Цигани - Кардараши.

15. Какво религия изповядвате?

Р.В. Християнство.

ОБЩИНА БОЙЧИНОВЦИ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Ал. Тр. Казвам се Алекси Трифонов и живея в село Громшин.

2. Какъв занаят практикувате?

Ал. Тр. Аз съм колар и дърводелец.

3. От колко години практикувате занаята?

Ал. Тр. От тридесет и три години.

4. От кого приехте занаята?

Ал. Тр. От чичо ми.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Ал. Тр. Той се е учил от своя баща, дядо ми.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Ал. Тр. Чичо ми всеки ден след училище ме водеше в работилницата.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Ал. Тр. Беше ми трудно – ходех на училище и работех.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Ал. Тр. Когато чичо ми вече не можеше да работи, ми предаде цялата работилница с инструментите. Сега синът ми помага понякога, но работи и на други места.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Ал. Тр. Изработваме дървените рамки на каруцата от много здраво дърво. После правим колелетата от дърво. В колелетата вкарваме железни втулки и ги опасваме с железни шини, които наковаваме и закрепяме с коларски болтове. Има много железни елементи, които също изработвам. Накрая всичко може да се сглоби и да пътува.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Ал. Тр. Пътувал съм с каручките и съм ги продавал.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Ал. Тр. Ходех на пазари, на които се продаваше добитък, коне и магарета. Когато продавах каручка, се връщах у дома, яздейки кончето. Напоследък много рядко някой иска цяла каруца, хората искат само колелетата за украса на двора.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Ал. Тр. Ако някой иска да го науча, за да работи този занаят, ще му покажа.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Ал. Тр. Младите хора искат да се движат с модерни коли, живеят в апартаменти и нямат къде да гледат магаре или кон. Но ако някой иска да учи, ще му покажа.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Ал. Тр. Кардараши.

15. Какво религия изповядвате?

Ал. Тр. Християнство.

Части от каручка 1

Части от каручка 2

Части от каручка 3

Каручка

ОБЩИНА ЯКИМОВО

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Б.Б. Казвам се Борис Борисов и живея в село Якимово.

2. Какъв занаят практикувате?

Б.Б. Аз съм джамбазин – купувам и продавам добитък..

3. От колко години практикувате занаята?

Б.Б. От двадесет години.

4. От кого приехте занаята?

Б.Б. От баща ми.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Б.Б. Той е работил в ТКЗС, като е приемал и предавал животните.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Б.Б. Цялото семейство работеше.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Б.Б. Имаше много работа – трябваше да се плетат много огради – нямаше телени огради.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Б.Б. От двадесет години търгувам с различни животни.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Б.Б. Пътувам в различни села в страната и изкупувам малки животни. Отглеждам ги във фермата си, докато пораснат и натрупат килограми. После ги продавам на търговците.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Б.Б. Всеки път, когато изпращам много животни с транспорт, пътувам, докато пристигнат до клиента, за да се уверя, че стоката е пристигнала жива и здрава.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Б.Б. Нашата стока се изкупува от различни търговци. Понякога продаваме и на хора от Якимово и близките села.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Б.Б. Търговията с животни е много трудна работа и крие опасности.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Б.Б. Искам младите хора да работят, а не да очакват старите да ги хранят.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Б.Б. Кардараши.

15. Какво религия изповядвате?

Б.Б. Християнство.

ОБЩИНА БРУСАРЦИ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. *Как се казвате и къде живеете?*

Ив. Ал. Казвам се Иван Алексиев и живея в село Крива бара.

2. *Какъв занаят практикувате?*

Ив. Ал. Аз съм майстор на копанки, лъжици и други.

3. *От колко години практикувате занаята?*

Ив. Ал. От тридесет години.

4. *От кого приехте занаята?*

Ив. Ал. От баща ми и майка ми.

5. *Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?*

Ив. Ал. Те са приели занаята от своите родители.

6. *Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?*

Ив. Ал. В цялото семейство всички работехме. Децата ходехме и на училище.

7. *Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?*

Ив. Ал. Беше ми много трудно.

8. *Кога станахте самостоятелен професионалист?*

Ив. Ал. Научих се още като млад да копая копанки и да издялквам лъжици и качамилки.

9. *Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!*

Ив. Ал. Вземат се пресни греди и се нарязват на дъски и трупчета. Издълбават се с длето и се заглаждат на ръка с пила и се полират с камък. Като изсъхнат, паниците се напукват и пукнатините се запълват с лепило от туткал. После пак се полират и се лакират. Дървените лъжици се полират в сух пясък и стават много гладки.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Ив. Ал. Пътувам с кола в България, ходя и в Румъния.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Ив. Ал. На пазарите в селата и на главните улици.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Ив. Ал. Може да предам занаята и на следващото поколение.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Ив. Ал. Безработицата е голяма, но ако искат да работят, младите хора трябва да научат някой занаят.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Ив. Ал. Влах.

15. Какво религия изповядвате?

Ив. Ал. Християнство.

Дървени лъжици

Копанка и дървени лъжици

ОБЩИНА ВЪЛЧЕДРЪМ

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Гр. Казвам се Гриша и съм от град Вълчедръм, но живея в Германия.

2. Какъв занаят практикувате?

Гр. Аз съм гурбетчия – работя в чужбина

3. От колко години практикувате занаята?

Гр. От петнадесет години.

4. От кого приехте занаята?

Гр. В града ни нямаше работа и потърсих препитание в чужбина при роднини.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Гр. В Германия се научих да работя различни професии на строителни обекти.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Гр. Бил съм в бригади от по сто души и всички бяхме чужденци.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Гр. Беше ми трудно, защото не знаех езика, но после ходих на курсове за чужденци и научих немски. После ходих на професионални курсове за кофражист и работник на скеле.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Гр. В Германия има различни професионални курсове, които дават лицензи и право на работника да упражнява по-добре платени професии.

9. *Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!*

Гр. Работата на големи строителни обекти е много разнообразна, но винаги има ред и ръководителите са там през цялото време.

10. *Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?*

Гр. Пътувам често, когато приключи работата по един обект, се пътува до следващия.

11. *На какви места предлагате произведенията си?*

Гр. Работил съм в много градове в Германия. Мога да работя и в България, но тук заплащането е по-малко. Редовно се връщам заедно със семейството си и понякога работя с роднините, които също работят в строителството.

12. *Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?*

Гр. Искам децата ми да се изучат в Германия, но да могат да дойдат да работят в България.

13. *Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?*

Гр. Най-хубаво е човек да може да избира къде и какво да работи.

14. *От кой клон на ромската култура произхождате?*

Гр. Кардараши.

15. *Какво религия изповядвате?*

Гр. Християнство - Протестант.

ОБЩИНА БЕРКОВИЦА

Полустандартизиран въпросник за интервю на тема
„РОМСКА КУЛТУРА И ТРАДИЦИОННИ ЗАНАЯТИ“

1. Как се казвате и къде живеете?

Ст. К. Казвам се Стефан Киров и живея в град Берковица

2. Какъв занаят практикувате?

Ст. К. Калайджия съм и калайдисвам медни съдове.

3. От колко години практикувате занаята?

Ст. К. От тридесет години.

4. От кого приехте занаята?

Ст. К. Аз съм приел занаята от баща ми.

5. Вашият наставник/учител от кого е приел занаята?

Ст. К. Моят баща е приел занаята от своя баща.

6. Колко души се учехте в началото и как Ви учеха на занаята?

Ст. К. В началото бяхме аз и брат ми, но после той започна да се занимава с друго.

7. Трудно ли Ви беше, искали ли сте да се откажете?

Ст. К. Не съм се отказвал, работех много.

8. Кога станахте самостоятелен професионалист?

Ст. К. Като започнах да обикалям сам с каруцата.

9. Ще ни разкажете ли как протича изработката на изделията Ви!

Ст. К. Медният съд се загрява на жив огън. След това се измива със солна киселина, защото калаят лови само на чисто. След това се чисти със сода каустик – да измие мазното. След това съдът се изтърква с пръст или пясък. После се измива, нанася се калай и се лъска с кълчища.

10. Пътувате ли, за да можете да продавате произведенията си?

Ст. К. Пътуваме до градовете – Лом, Монтана, понякога пътуваме до селата.

11. На какви места предлагате произведенията си?

Ст. К. Минаваме през селото и ако някой иска да му се калайдиса нещо, ми дава съда и после му го връщам калайдисан.

12. Бихте ли предали тайните на работата си на следващо поколение занаятчии?

Ст. К. Ако някой желае да се научи, ще го науча.

13. Искате ли занаятът Ви да се работи от младите хора и защо?

Ст. К. Занаятът е хубав, но се работи трудно.

14. От кой клон на ромската култура произхождате?

Ст. К. Ние сме кардараши.

15. Какво религия изповядвате?

Ст. К. Християнство.

Берковската Духова Музика

Оркестърът е сформиран през далечната 1902 г. Състои се основно от представители на ромската общност. Инструментите са закупени от Виена. През годините Духовият оркестър е имал различен статут - градски, военен, общински. Участва в различни събития като: увеселения, концерти, митинги, свирене на открито и в концертна зала. От 1970 год. е към Народно читалище "Иван Вазов", гр. Берковица. Числеността му варира между 25 - 30 оркестранти. Изпълнява богат репертоар - увертюри, маршове, валсове, полка, мазурки, класическа музика.

През 1995 год. се оформя Берковската духовна музика с ръководител Красимир Цветков - композитор, аранжор, тромпетист и диригент. Запазва се традицията, музикантите да са основно от ромски произход. Репертоарът включва автентичен и обработен фолклор, маршове и др. Оркестърът е популярен и търсен в цяла България. БНТ е заснела три документални филма за Берковската духовна музика.

Берковската духовна музика има успешни изяви на I и II международен фестивал на духовите оркестри гр. Верия – Гърция, съвместни концерти с оркестрите на Горан Брегович и Бобан Маркович, както и с най - добрите оркестри от САЩ, Франция, Индия, Сърбия, Турция, Македония, Румъния.

Берковската духовна музика има издадени три самостоятелни албума с хора, ръченици и народна музика от всички региони на България.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2:

**ИДЕНТИФИЦИРАНИ МЕСТА ЗА НАСТАНЯВАНЕ,
ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ И ТРАНСПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА В
НАСЕЛЕНОТО МЯСТО НА РОМСКИТЕ ЗАНЯТЧИИ/ХУДОЖНИЦИ.**

Населено място	с. Долно Линево
Община	Лом
Пътища	гр. Монтана – гр. Лом – 52 км / около 47 мин.; път 81 (север) - гр. Лом – с. Долно Линево 9.3 км / около 14 минути (на изток)
Спирки на обществения транспорт	<i>Автобусна спирка - село Долно Линево</i> <i>Автогара Лом:</i> Адрес: ул. „Дунавска” № 10; Тел: +359 (0) 971 668 46; Ж.п. гара Лом - тел. 0887 398 610; работно време 04:30 - 21:30 <i>Пристанищен комплекс:</i> Адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна” № 21 Тел: +359 971 60 300, Факс: +359 971 60 301 e-mail: office@portlom.bg www.portlom.bg <i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев” (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770; 0884 405 798; работно време 06:00 - 20:00
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене	<i>Ресторант „Валентино“:</i> адрес: ул.

и отдиx	<p>„Дунавска” № 23, гр. Лом;</p> <p><i>Хотел –ресторант „Дунав“</i>: адрес: пл. „Нечаев” № 1, 3600 Боруна, Лом</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център</i></p> <p>град Монтана 3400, ул. „Цар Борис III” № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей - град Монтана,</p> <p>телефон: 096 / 30-74-81, телефон: 096 / 30-51-56</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Защитена зона „Моминбродско блато”;</i></p> <p><i>Защитена местност: „Рибарници Орсоя“;</i></p> <p><i>Защитени зони: „Цибърско блато”, „Орсоя“, „Рибарници Орсоя”, р. Дунав, р. Лом, остров Добриня;</i></p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Пожарна кула наблюдателница;</i></p> <p><i>Исторически музей, гр. Лом;</i></p> <p><i>Античната крепост „Алмус“;</i></p> <p><i>Некропол (късна бронзова епоха) (с. Орсоя);</i></p> <p><i>Паметници на Кръстьо Пишурка (гр. Лом) и Цеко Войвода (с. Замфир);</i></p>
Места за спорт в района	<p><i>Спортната зала в Лом (в момента е в основен ремонт).</i></p>

Населено място	с. Габровница
Община	Монтана
Пътища	гр. Монтана – с. Габровница по път 81 (север) 16.7 км / около 20 минути
Спирки на обществения транспорт	<i>Автобусна и ж.п. спирка</i> - с. Габровница <i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев” (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана:</i> тел. 0884 405 798; <i>работно време:</i> 06:00 - 20:00
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	3400 Монтана Център, Монтана Телефон: 096 306 310 <i>Семеен хотел „Ринг“:</i> на брега на язовир „Огоста”, на 2 км от града; <i>Парк – хотел „Житомир“;</i> Адрес: пл. „Жеравица“ №1, 3400 гр. Монтана Център, Монтана Телефон: 096 306 176 <i>Хотел „Монтана“:</i> гр. Монтана, булевард „3-ти март“ №120, телефон 096300404 <i>Хотел „Веста“:</i> Адрес: ул. „Цар Самуил“ №10,

	<p>3400 Монтана Център, Монтана</p> <p>Телефон: 096 305 720</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център:</i></p> <p>Адрес - град Монтана 3400, ул. „Цар Борис III" № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей - град Монтана;</p> <p>телефон: 096 / 30-74-81, телефон: 096 / 30-51-56</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Защитени местности „Китката“; „Сто овци“;</i></p> <p><i>Пещери – с. Долно Белотинци („Имането“, „Лисича дупка“, „Меча дупка“, „Мечи дупки“, „Ямата“);</i></p> <p><i>Язовири – „Осогово“, „Чернила“, „Добри дол“, „Липовец“, „Ягодник“, „Липен“, „Доктор Йосифово“, „Долна вода“, „Клисурица“;</i></p> <p><i>Реки – Огоста, Виношка бара, Ботуня, Шугавица, Рикошка бара;</i></p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Църкви: „Св. Св. Кирил и Методий" и Евангелска Баптистка Църква, гр. Монтана; „Свети Николай“, 1866 (с. Белотинци); „Св. Никола" (с. Горна Вереница - национален паметник на културата); „Св. Архангел Михаил“, с. Вирове;</i></p> <p><i>Средновековни църкви : „Св. Никола“ (с. Долна Вереница) и „Св. Четиридесет мъченици“ (с. Липен);</i></p>

	<p><i>Антична крепост „Кастра ад Монтанезиум“,</i> гр. Монтана;</p> <p><i>Регионален исторически музей, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Археологическа експозиция лапидариум, гр.</i> Монтана;</p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Спортен комплекс „Огоста“ (стадион и голяма спортна зала), гр. Монтана;</i></p> <p><i>Спортна зала „Младост“, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Квартални спортни площадки за баскетбол и футбол, както и шахматна площадка в</i></p> <p><i>Централната градска градина, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Фитнес център „Спартак“, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Голф игрища и тенис корт, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Скейтборд площадка в „Слънчева градина“, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Спортно - атракционен комплекс „Аугуста“,</i></p> <p><i>Язовир „Огоста“, край Монтана;</i></p> <p><i>Селски стадиони (18 бр.).</i></p>

Населено място	гр. Вършец
Община	Вършец
Пътища	гр. Монтана – гр. Вършец - 33 км / около 37 минути (югоизток)
Спирки на обществения транспорт	<i>Автогара Вършец:</i> адрес: ул. „Христо Ботев” № 56, 3540 гр. Вършец, Тел.: 087 999 2089 <i>Автогара Монтана:</i> адрес - гр. Монтана, бул. „Христо Ботев” (срещу жп гарата); Тел.: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана:</i> тел. 0884 405 798; работно време 06:00 - 20:00
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<i>СПА хотел „Медикус”:</i> Адрес: гр. Вършец 3540, ул. „Република“, № 87 Тел.: +359 (0) 9527 2050 e-mail: book@medikus.bg, reception@medikus.bg <i>Хотел „Тинтява”:</i> Адрес: гр. Вършец 3540, ул. „В. Левски”, № 16 Тел.: +359 (0) 9527 2274

Хотел „Вършец“:

Адрес: гр. Вършец 3540, бул. „Република“,
№ 126

Тел.: +359 (0) 9527 2109

www.hotelsvarshetz.hit.bg

Хотелски комплекс „Ата“:

Адрес: гр. Вършец 3540, ул. „Д-р
Константин Пенев“, № 1А

Тел.: +359 (0) 2 816 44 22,

+359 (0) 882 099 900

e-mail: office@ata-spa.bg

www.ata-spa.bg

СПА хотел „Съни Гардън“:

Адрес: гр. Вършец 3540, бул. „България“,
№ 6

Тел.:+359 (0) 9527 2480

e-mail: hotel@sunnygarden-spa.com

www.sunnygarden-spa.com

Семеен хотел „Преспа“:

гр. Вършец 3540, ул. „Ботуня“, № 2

Тел.:+359 (0) 9527 31 911

e-mail: prespa@pre-spa.bg

www.pre-spa.bg

	<p><i>Къща за гости „Свети Георги“:</i></p> <p>гр. Вършец 3540, ул. „Република“, № 107</p> <p>Тел:+359 (0) 878 992 389</p> <p>e-mail: georgi1331@abv.bg</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>ВЪРШЕЦ - туристически информационен център</i></p> <p>Адрес: гр. Вършец 3540, бул. „Република“ № 90А;</p> <p>Тел.: 09527 / 31-56, GSM: 0886 / 98-58-58, GSM: 0886 / 09-56-76;</p> <p>Работно време: понеделник-петък - от 8,30 до 12,30 ч. и от 13,00 до 17,00 ч.</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Минерални извори – гр. Вършец и с. Спанчевци;</i></p> <p>вр. Тодорини кукли;</p> <p>р. Орлощица; м. Водопада;</p> <p>м. Зелени дел;</p> <p>екопътека „Иванчова поляна“;</p> <p>Парк „Слънчева градина“,</p> <p>Булевардът с чинарите и Градски лесопарк;</p> <p><i>защитени територии - Природен парк „Врачански Балкан“; м. Бялата вода;</i></p> <p>Водопад „Райски кът“.</p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Антично тракийско, римско и византийско селище „Медека“ (гр.</i></p>

	<p>Вършец);</p> <p><i>Руини на римски крепости:</i> кв. Заножене – гр. Вършец, с. Черкаски и с. Долно Озирово;</p> <p><i>Художествена галерия;</i></p> <p><i>Исторически музей;</i></p> <p><i>Банско казино и Минерална баня</i> (стара – 1910 г. и нова), гр. Вършец;</p> <p><i>Църкви:</i> „Свето Възнесение" и „Св. Георги Победоносец", гр. Вършец;</p> <p><i>Клисурски манастир „Св. Св. Кирил и Методий“,</i> с. Цветкова бара.</p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p>Най-големият <i>въжен парк</i> в България се намира във Вършец и разполага с 45 въжени елемента. В парка са изградени две детски площадки, фитнес площадка, скейтборд площадка. Елементите са предназначени за различни възрасти – деца, по-големи и възрастни хора;</p> <p><i>Стадион и Мултифункционална площадка за футбол,</i> гр. Вършец;</p> <p><i>Мултифункционална площадка</i> в Боров парк (<i>баскетбол и волейбол</i>);</p> <p><i>Басейни с минерална вода</i> – гр. Вършец и с. Спанчевци.</p>

Населено място	гр. Берковица
Община	Берковица
Пътища	гр. Монтана – гр. Берковица - 24.8 км / около 27 минути
Спирки на обществения транспорт	<i>Автогара Берковица:</i> Тел: +359 (0) 953 3574; <i>Ж.п. гара Берковица:</i> тел. 095 33 014 <i>Автогара Монтана:</i> адрес: гр. Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел.: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана</i> - тел. 0884 405 798; Работно време 06:00 - 20:00
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<i>Хотел и ресторант „Салвия“;</i> <i>Хотел „Интернационал“</i> <i>Хотел и ресторант „Ашиклар Еко“</i> <i>Хотел „Воденицата“</i> <i>Хотел УКК ЕООД</i> <i>Хотел „Старата къща“</i> <i>Хотел „Къщата на генерала“</i> <i>Хотел „Йорданова къща“</i> <i>Хотел „Евиа“</i> <i>Семеен хотел „Гелов“</i>
Информационни и посетителски	<i>БЕРКОВИЦА - туристически</i> <i>информационен център:</i>

<p>центрове</p>	<p>Адрес: гр. Берковица 3500, пл. „Йордан Радичков“, № 2</p> <p>Тел.: 0953 / 8-86-82;</p> <p>Работно време: от 8,00 до 17,00 ч.</p>
<p>Природни забележителности в района</p>	<p><i>Хайдушки водопади</i>, гр. Берковица;</p> <p>вр. Ком; вр. Тодорини кукли;</p> <p>м. Ашиклар, м. Синия вир, м. Пръшковица, <i>Лековито кладенче</i> (екопътека, с. Балювица);</p> <p><i>язовир „Гаганица“</i> (с. Гаганица);</p> <p><i>защитени територии</i> - Парк „Врачански Балкан“, <i>Мраморната пещера и Хайдушките водопади</i> (екопътека), „<i>Шабовица</i>“ (екопътека), гр. Берковица; „<i>Уручник</i>“ (с. Бързия);</p>
<p>Културни и исторически забележителности в района</p>	<p><i>Антична и средновековна крепост „Калето“</i>, гр. Берковица;</p> <p><i>Градска художествена галерия</i>, гр. Берковица;</p> <p><i>Етнографски музей</i>, гр. Берковица;</p> <p><i>Часовникова кула</i>, гр. Берковица;</p> <p><i>Антична крепост „Кастра ад Монтанезиум“</i>, гр. Монтана;</p> <p><i>Регионален исторически музей</i>, гр. Монтана;</p> <p><i>Археологическа експозиция лапидариум</i>, гр.</p>

	<p>Монтана;</p> <p><i>Калето, м. Куриите</i> – останки от средновековна крепост;</p> <p><i>Клисурски манастир „Св. Св. Кирил и Методий“;</i></p> <p><i>Църкви: „Рождество Богородично“ и „Св. Николай Чудотворец“, гр. Берковица.</i></p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Комплекс „Ком“;</i></p> <p><i>Спортна зала, гр. Берковица;</i></p> <p><i>Стадиони в гр. Берковица, с. Замфирово, с. Боровци, с. Бързия и с. Ягодово.</i></p>

Населено място	с. Георги Дамяново
Община	Георги Дамяново
Пътища	гр. Монтана - село Георги Дамяново 19.2 км / около 24 минути
Спирки на обществения транспорт	<i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев” (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана:</i> Тел.: 0884 405 798; Работно време 06:00 - 20:00 ч.; <i>Автобусна спирка – село Георги Дамяново</i>
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<i>Комплекс „Под чардака” – с. Георги Дамяново:</i> Адрес: след Лопушански манастир „Св. Йоан Кръстител”, посока с. Помеждин; Тел.: 0877 15 18 16 – рецепция; 0896 82 19 13 – управител; e-mail: info@chardaka-lopushna.com
Информационни и посетителски центрове	<i>МОНТАНА - туристически информационен център:</i> Адрес: гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III” № 2 (до пазара), в сградата на Исторически

	<p>музей - град Монтана;</p> <p>Тел.: 096 / 30-74-81, 096 / 30-51-56</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Язовир „Балова шума“;</i></p> <p><i>Реки: Копиловска, Дългоделска и Огоста;</i></p> <p><i>Екопътека „Деяница“;</i></p> <p><i>вр. Трите чуки;</i></p> <p><i>Водопад „Ръжена бара“;</i></p> <p><i>м. Латинска чешма;</i></p> <p><i>защитени територии – „Водния скок“;</i></p> <p><i>водопад „Ланжин“; „Дуршин водопад“;</i></p> <p><i>„Ускето“; Защитени зони - „Врачански Балкан“; „Западна Стара планина и Предбалкан“.</i></p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Мемориален комплекс „Балова шума“, с. Гаврил Геново;</i></p> <p><i>Тракийски храм-светилище, с. Копиловци;</i></p> <p><i>Тракийска могила – м. Алдинци, с. Копиловци;</i></p> <p><i>римска крепост – м. Градишки камък, с. Копиловци;</i></p> <p><i>къща музей „Георги Дамянов“, с. Георги Дамяново;</i></p> <p><i>Лопушански манастир „Св. Йоан Предтеча“.</i></p>
Места за спорт в района	<p><i>Стадион (лошо състояние), с. Георги Дамяново;</i></p>

Населено място	с. Аспарухово
Община	Медковец
Пътища	гр. Монтана – село Аспарухово - 36 км / около 39 минути (север)
Спирки на обществения транспорт	<p><i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770;</p> <p><i>Ж.п. гара Монтана:</i> Тел.: 0884 405 798;</p> <p>Работно време 06:00 - 20:00 ч.</p> <p><i>Автобусна спирка и Ж.п. гара Медковец – тел.</i> 0882244793 – с. Медковец</p> <p><i>Автобусна спирка – село Аспарухово.</i></p> <p><i>Автогара Лом:</i> Адрес: ул. „Дунавска" № 10; Тел.: +359 (0) 971 668 46.</p> <p><i>Ж.п. гара Лом:</i> Тел.: 0887 398 610;</p> <p>Работно време 04:30 - 21:30 ч.</p> <p><i>Пристанищен комплекс;</i> Адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна” № 21 Тел: +359 971 60 300, Факс: +359 971 60 301 e-mail: office@portlom.bg</p>

	www.portlom.bg
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<p><i>Хотел „Огоста“</i>: Адрес: гр. Монтана, бул. „Пею Яворов“ № 1, 3400, Монтана Център, Тел.: 096 306 310</p> <p><i>Семеен хотел „Ринг“</i>;</p> <p><i>Парк – хотел „Житомир“</i>: Адрес: гр. Монтана, пл. „Жеравица“ №1, 3400 Монтана Център, Телефон: 096 306 176</p> <p><i>Хотел „Монтана“</i>; гр. Монтана, бул. „3-ти март“ №120, телефон 096300404</p> <p><i>Хотел „Веста“</i>; Адрес: гр. Монтана, ул. „Цар Самуил“ №10, 3400 Монтана Център, Тел.: 096 305 720</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център</i>:</p> <p>Адрес: гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III“ № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей; Телефон: 096 / 30-74-81, телефон: 096 / 30-51-56</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Защитени зони</i>: река Лом, „Цибърско блато“, „Моминбродско блато“, „Орсоя“, „Рибарници Орсоя“,</p> <p><i>Защитена местност</i>- Рибарници Орсоя;</p> <p><i>Реки</i>: Дунав, Лом;</p>

	<i>Остров Добриня;</i>
Културни и исторически забележителности в района	<i>Пожарна кула-наблюдателница; Исторически музей, Античната крепост „Алмус“, паметници на Кръстьо Пишурка и Цеко Войвода, гр. Лом; Некрополът, с. Орсоя; Музейна сбирка, с. Медковец; Брусарски манастир „Св. Архангел Михаил“; църква „Св. Петка“, гр. Брусарци; църква „Св. Никола Стари" (Борунската църква), църква „Св. Никола Нови", Катедрален храм „Успение Богородично", гр. Лом; църква „Св. Параскева", с. Медковец.</i>
Места за спорт в района	<i>Стадион, фитнес и тенис зала, с. Медковец.</i>

Населено място	гр. Вълчедръм
Община	Вълчедръм
Пътища	гр. Монтана - гр. Вълчедръм - 43 км / около 49 минути (север)
Спирки на обществения транспорт	<p><i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел.: +359 (0) 96 306 770;</p> <p><i>Ж.п. гара Монтана</i> - тел. 0884 405 798; работно време 06:00 - 20:00;</p> <p><i>Автобусна спирка</i> – град Вълчедръм</p> <p><i>Автогара Лом:</i> адрес: ул. „Дунавска“ № 10; Тел.: +359 (0) 971 668 46;</p> <p><i>Ж.п. гара Лом</i> - тел. 0887 398 610; работно време 04:30 - 21:30</p> <p><i>Пристанищен комплекс:</i> Адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна“, № 21 Тел.: +359 971 60 300, Факс: +359 971 60 301 e-mail: office@portlom.bg www.portlom.bg</p>
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<i>Хотел „Огоста“:</i> адрес: бул. „Пейо Яворов“, № 1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана; Тел.: 096 306 310

	<p><i>Семеен хотел „Ринг“;</i></p> <p><i>Парк – хотел „Житомир“; адрес: пл. „Жеравица“</i></p> <p><i>№1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана;</i></p> <p><i>Тел.: 096 306 176</i></p> <p><i>Хотел „Монтана“: Монтана, бул. „3-ти март“, №</i></p> <p><i>120, Тел.: 096300404;</i></p> <p><i>Хотел „Веста“: адрес: ул. „Цар Самуил“, № 10,</i></p> <p><i>3400 Монтана Център, гр. Монтана,</i></p> <p><i>Тел.: 096 305 720;</i></p> <p><i>Ресторант „Валентино“: адрес: ул. „Дунавска“,</i></p> <p><i>№ 23, гр. Лом;</i></p> <p><i>Хотел –ресторант „Дунав“: адрес: пл. „Нечаев“,</i></p> <p><i>№ 1, 3600 Боруна, Лом.</i></p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център</i></p> <p><i>гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III“, № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей;</i></p> <p><i>Тел.: 096 / 30-74-81, 096 / 30-51-56;</i></p>
Природни забележителности в района	<p><i>Защитени зони: „Цибърско блато“, „Златията“, „Цибрица“;</i></p> <p><i>Защитена територия: Поддържан резерват „Ибиша“</i></p> <p><i>язовир „Липница“; остров Цибър; река Цибрица;</i></p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Археологически обекти: Стара римска крепост „Цебрус“ (I в. сл. Хр.) и антична тухларна, с. Долни Цибър;</i></p>

	<p><i>Религиозни обекти:</i> църква „Св. Параскева“ (1936 г.) и Църква на адвентистите от седмия ден, гр. Вълчедръм; Християнска църква „Исус е Господ“, с. Долни Цибър.</p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Стадиони:</i> гр. Вълчедръм, с. Септември, с. Златия;</p> <p><i>Баскетболна площадка</i> гр. Вълчедръм;</p> <p><i>Плувен басейн</i> гр. Вълчедръм;</p> <p>В с. Долни Цибър е изградена нов многофункционален спортен комплекс</p>

Населено място	с. Горна Ковачица
Община	Чипровци
Пътища	гр. Монтана - село Горна Ковачица - 21.4 км / около 28 минути (запад)
Спирки на обществения транспорт	<i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана:</i> Тел. 0884 405 798; Работно време 06:00 - 20:00 ч.; <i>Автобусна спирка:</i> с. Горна Ковачица
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<i>Хотел-механа „Гостоприемница”, гр. Чипровци</i> <i>Хотел-механа „Павлова къща”, Чипровци</i> <i>Къща за гости и механа „Торлаците”, Чипровци</i>
Информационни и посетителски центрове	<i>ЧИПРОВЦИ - туристически информационен център</i> гр. Чипровци 3460, ул. „Павлето”, № 27, тел./факс: 09554 / 29-10, GSM: 0885 / 25-84-05, Работно време: от 9,00 до 16,45 ч.
Природни забележителности в района	<i>Екопътеки:</i> „Деяница“; „Дамяница“ – Чипровски водопад; <i>Защитени територии:</i> ПЗ „Пещера „Мишин

	<p>камък“; ЗМ „Копрен – Равно буче – Калиманица – Деяница“, ЗМ „Сто овци“ и ЗМ „Равненско градище“; Копренска; Копренски водопади (Дуршин скок, Воден скок и Ланжин скок);</p> <p><i>Защитени зони:</i> „Западен Балкан“ и „Западна Стара планина и Предбалкан“; <i>Скалното образувание</i> „Момин камик“;</p> <p><i>язовири</i> – „Мартиново“ и „Горна Ковачица“;</p> <p>вр. Миджур (Чипровска планина – тук извира <i>реките</i> Лом и Тимок);</p>
<p>Културни и исторически забележителности в района</p>	<p><i>„Шарена чешма“, Исторически музей, Етнографски музей „Катеринината къща“, Паметник на загиналите в Чипровското въстание, гр. Чипровци; Крепост „Кипровец“; м. Гушовски манастир, останки от каменна църква; църква „Св. Възнесение Христово“, руини на Католическа катедрала и манастир „Санта Мария“, гр. Чипровци; Чипровски манастир „Св. Йоан Рилски“, община Чипровци; Лопушански манастир „Св. Йоан Предтеча“, с. Георги Дамяново.</i></p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Стадиони</i> в гр. Чипровци и с. Превала;</p> <p><i>Спортна зала</i> в гр. Чипровци;</p> <p>Изграден е нов <i>спортен комплекс</i> в гр. Чипровци.</p>

Населено място	с. Крива бара
Община	Брусарци
Пътища	гр. Монтана – гр. Брусарци - 37 км / около 47 минути
Спирки на обществения транспорт	<p><i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770; <i>Ж.п. гара Монтана</i> - тел. 0884 405 798; работно време 06:00 - 20:00 ч.;</p> <p><i>Автобусна спирка и Ж.п. гара Брусарци</i> – тел. 0882 428 635; работно време 05:30 - 17:30 – гр. Брусарци;</p> <p><i>Автобусна спирка с. Крива бара;</i></p> <p><i>Автогара Лом:</i> адрес: ул. „Дунавска" № 10; Тел: +359 (0) 971 668 46; <i>Ж.п. гара Лом:</i> тел.: 0887 398 610; Работно време 04:30 - 21:30;</p> <p><i>Пристанищен комплекс:</i> адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна“, № 21 Тел: +359 971 60 300, Факс: +359 971 60 301 e-mail: office@portlom.bg; www.portlom.bg</p>
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;

<p>Места за настаняване, хранене и отдих</p>	<p><i>Хотел „Огоста“: Адрес: бул. „Пейо Яворов“ №1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана, Тел.: 096 306 310</i></p> <p><i>Семеен хотел „Ринг“;</i></p> <p><i>Парк – хотел „Житомир“: адрес: пл. „Жеравица“ № 1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана, тел.: 096 306 176</i></p> <p><i>Хотел „Монтана“: гр. Монтана, бул. „3-ти март“, № 120, тел.: 096300404;</i></p> <p><i>Хотел „Веста“: адрес: ул. „Цар Самуил“, № 10, 3400 Монтана Център, гр. Монтана; тел.: 096 305 720;</i></p> <p><i>Ресторант „Валентино“: адрес: ул. „Дунавска“, № 23, гр. Лом;</i></p> <p><i>Хотел–ресторант „Дунав“: адрес: пл. „Нечаев“, № 1, 3600 Боруна, гр. Лом.</i></p>
<p>Информационни и посетителски центрове</p>	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център</i></p> <p>Адрес: гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III“, № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей; тел.: 096 / 30-74-81, 096 / 30-51-56</p>
<p>Природни забележителности в района</p>	<p><i>Защитена местност: „Рибарници Орсоя“;</i></p> <p><i>Защитени зони: „Цибърско блато“, „Моминбродско блато“, „Орсоя“, „Рибарници Орсоя“;</i></p> <p><i>Реки: Дунав и Лом; остров Добрина.</i></p>

<p>Културни и исторически забележителности в района</p>	<p>Брусарски манастир „Св. Архангел Михаил“; <i>църкви:</i> „Св. Петка“, гр. Брусарци; „Св. Никола Стари" (Борунската църква); „Св. Никола Нови"; „Успение Богородично", гр. Лом; „Св. Параскева", с. Медковец; <i>Пожарна кула-наблюдателница; Исторически музей, Античната крепост „Алмус“, паметници на Кръстьо Пишуурка и Цеко Войвода, гр. Лом; Некрополът, с. Орсоя; Музейна сбирка, с. Медковец.</i></p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Мини футболно игрище</i> в гр. Брусарци Във всички селища има <i>стадиони</i>, които са в лошо състояние.</p>

Населено място	с.Громшин
Община	Бойчиновци
Пътища	гр. Монтана – село Громшин - 30 км / около 38 минути (североизток)
Спирки на обществения транспорт	<p><i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев” (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770;</p> <p><i>Ж.п. гара Монтана:</i> тел. 0884 405 798; Работно време 06:00 - 20:00 ч.;</p> <p><i>Автобусна и ж.п. спирка:</i> гр. Бойчиновци;</p> <p>Автобусна спирка: с. Громшин;</p> <p><i>Автогара Лом:</i> адрес: ул. „Дунавска" № 10; Тел: +359 (0) 971 668 46;</p> <p><i>Ж.п. гара Лом:</i> тел. 0887 398 610; работно време: 04:30 - 21:30 ч.;</p> <p>Пристанищен комплекс:</p> <p>Адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна“, № 21</p> <p>Тел: +359 971 60 300; Факс: +359 971 60 301</p> <p>e-mail: office@portlom.bg; www.portlom.bg</p>
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<p><i>Хотел „Огоста“:</i> Адрес: бул. „Пейо Яворов“№ 1, 3400 Монтана Център, Монтана</p> <p>Телефон: 096 306 310.</p> <p><i>Семеен хотел „Ринг“:</i></p> <p><i>Парк-хотел „Житомир“:</i> Адрес: пл. „Жеравица“</p>

	<p>№1, 3400 Монтана Център, Монтана</p> <p>Телефон: 096 306 176;</p> <p><i>Хотел „Монтана“</i>: Монтана, бул. „3-ти март“, № 120, телефон 096300404;</p> <p><i>Хотел „Веста“</i>: Адрес: ул. „Цар Самуил“, № 10; 3400 Монтана Център, гр. Монтана;</p> <p>Тел.: 096 305 720“</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център:</i></p> <p>Адрес: гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III“, № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей;</p> <p>Тел.: 096 / 30-74-81, 096 / 30-51-56.</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Реки:</i> Огоста; Ботуня; Рибине;</p> <p><i>Планина</i> Пъстрина; <i>язовир</i> „Маданска бара“;</p> <p><i>Защитени зони</i> „Пъстрина“ и „Портитовци - Владимирово“;</p>
Културни и исторически забележителности в района	<p><i>Археологически обекти:</i> Следи от тракийски селища и могили (тракийско племе трибали); обект в м. Градо, с. Охрид; останки от римска крепост и път - м. Калето, с. Портитовци (паметник на културата от национално значение); останки от тракийска и римска крепост – м. Костадин, с. Лехчево и м. Калето, с. Ерден; тракийски надгробни могили – с. Пали лула и с. Охрид (II хил. пр. Хр.); късноримска крепост – м. Калето, с. Мърчево;</p>

	<p><i>Църкви:</i> „Св. Вмчк Георги Победоносец”, 2007 г. (гр. Бойчиновци); „Св. Николай“, 1882 г. (с. Лехчево); и „Св. Николай Чудотворец“, 1860 г. (с. Владимирово); „Св. Димитър“, 1867 г. (с. Охрид); Раннохристиянски манастир „Св. Иван Пустич“ (използван до XIX в.; паметник на културата от национално значение).</p>
<p>Места за спорт в района</p>	<p><i>Летателен център</i> за въздушни и екстремни спортове в Северозападна България „Ава спорт“, с. Ерден - национални и международни състезания; <i>Футболни стадиони и игрища</i> в гр. Бойчиновци, с. Лехчево, с. Ерден, с. Владимирово и с. Кобиляк.</p>

Населено място	с. Якимово
Община	Якимово
Пътища	гр. Монтана – село Якимово - 31 км /около 34 минути (север)
Спирки на обществения транспорт	<p><i>Автогара Монтана:</i> адрес: Монтана, бул. „Христо Ботев“ (срещу жп гарата); Тел: +359 (0) 96 306 770;</p> <p><i>Ж.п. гара Монтана:</i> тел.: 0884 405 798; Работно време 06:00 - 20:00 ч.;</p> <p><i>Автобусна спирка с. Якимово;</i></p> <p><i>Автогара Лом:</i> адрес: ул. „Дунавска“, № 10;</p> <p>Тел: +359 (0) 971 668 46;</p> <p><i>Ж.п. гара Лом:</i> тел. 0887 398 610; Работно време 04:30 - 21:30;</p> <p><i>Пристанищен комплекс:</i></p> <p>Адрес: Лом 3600, ул. „Пристанищна“, № 21;</p> <p>Тел.: +359 971 60 300, Факс: +359 971 60 301;</p> <p>e-mail: office@portlom.bg; www.portlom.bg</p>
Достъпност – видове транспорт	автомобил, автобус, велосипед, пеша;
Места за настаняване, хранене и отдих	<p><i>Хотел „Огоста“:</i> адрес: бул. „Пейо Яворов“, № 1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана;</p> <p>Тел.: 096 306 310</p> <p><i>Семеен хотел „Ринг“;</i></p> <p><i>Парк–хотел „Житомир“:</i> Адрес: пл. „Жеравица“,</p>

	<p>№ 1, 3400 Монтана Център, гр. Монтана;</p> <p>Тел.: 096 306 176;</p> <p><i>Хотел „Монтана“</i>: гр. Монтана, бул. „3-ти март“ , №120; Тел.: 096300404;</p> <p><i>Хотел „Веста“</i>: адрес: ул. „Цар Самуил“, № 10, 3400 Монтана Център, гр. Монтана;</p> <p>Тел.: 096 305 720;</p> <p><i>Ресторант „Валентино“</i>: адрес: ул. „Дунавска“, № 23, гр. Лом;</p> <p><i>Хотел–ресторант „Дунав“</i>: адрес: пл. „Нечаев“, № 1, 3600 Боруна, гр. Лом.</p>
Информационни и посетителски центрове	<p><i>МОНТАНА - туристически информационен център</i>:</p> <p>Адрес: гр. Монтана 3400, ул. „Цар Борис III“, № 2 (до пазара), в сградата на Исторически музей;</p> <p>Тел.: 096 / 30-74-81, телефон: 096 / 30-51-56.</p>
Природни забележителности в района	<p><i>Защитени зони</i>: „Цибърско блато“, „Златията“, „Цибрица“;</p> <p><i>Защитени територии</i>: ЗМ „Остров Цибър“;</p> <p>ПЗ „Дръмките“, ПЗ „Чукара“, ПЗ „Белия песък“, ПЗ „Жилковия вир“, ПЗ „Аспаруховия вал“, с. Дългоделци;</p> <p><i>язовир</i> „Липница“; <i>остров</i> Цибър;</p> <p><i>реки</i>: Цибрица и Дунав.</p>
Културни и исторически	<p>„Аспаруховия вал“, с. Дългоделци;</p> <p>през 1972 г. край с. Якимово е открито сребърно</p>

забележителности в района	сърковище, което се съхранява в НИМ, София; църкви „Св. Параскева“ (1936 г.); църква на адвентистите от седмия ден, гр. Вълчедръм; „Успение на Пресвета Богородица”, с. Черни връх; „Св. Петка“ (1835 г.), с. Долно Церовене;
Места за спорт в района	<i>Зали за балет и бодибилдинг</i> в Многофункционален център за социални, културни и спортни мероприятия, с. Дългоделци; <i>Зала за кърлинг, фитнес център и басейн</i> , с. Якимово; <i>Стадион/игрища</i> - с. Якимово и с. Дългоделци; <i>Риболов.</i>

Село Якимово, църква „Св. Възнесение“

Традиционен поминък в Якимово

Борислав Виларов

Управител на ПИ АЙ СИ, ЕООД

ПроИмидж енд Комуникейшън, ЕООД

ПИ АЙ СИ, ЕООД / PIS, Ltd

София, жк. „Яворов“

ул. „Цар Иван Асен II“, № 1, вх. 2, ет., ап. 15

GSM: 0888 61 50 59

E-mail: vilarowbg62@gmail.com

АГЕНЦИЯ ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ И БИЗНЕС ЦЕНТЪР 2000
България, 3400 гр. Монтана, ул. „Ал. Батенберг” №2
телефон: 00359 96 300 760, факс: 00359 96 300 740;
e-mail: office@arrbc-montana.org

Наименование на проекта: “Открийте съкровищата на ромите”

Системен код: ROBG-410

Издател на материала: „Агенция за регионално развитие и Бизнес център 2000“

Дата на издаване: януари 2019

Съдържанието на този материал не представлява непременно официалната позиция на Европейския съюз.